

17.954
KÖZLEKEDÉSTUDIAK
A MAGYAR NEMZETI ÉRTÉKEZÉSEK
KÖRÉBŐL

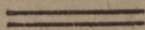
34. SZ.

KORRAJZ

RÉGI NAGYASSZONYOK LEVELEIBŐL

(XVI. ÉS XVII. SZÁZAD)

Írta: GOTTSSELIG GIZELLA

SZEGED, 1937.

34. sz.

VB 17954

BEVEZETÉS.

Rövid bevezetés a levelek tükrében.

KORRAJZ

RÉGI NAGYASSZONYOK LEVELEIBŐL

(XVI. ÉS XVII. SZÁZAD)

Irta: **GOTTSELIG GIZELLA**

KÖZSÁGI- ÉS GYAKORLATI ÉRTÉKESZÉK
A MAGYAR NYELVI ÖRÖKÖRŐK ÉRTEKESZÉK

B 17954

1954. 11. 10.

A szegedi Ferenc József-Tudományegyetem Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Karához benyújtott doktori értekezés.

Bíráló: *Dr. Erdélyi László* egyet. ny. r. tanár.

Társbíráló: *Dr. Főgel József* egyet. ny. r. tanár.

B 17954

BEVEZETÉS.

Rövid korkép a levelek tükrében.

A régi magyar nagyasszonyainknak e munkában tárgyalt levelei a *reformációs török korból* valók, vagyis a XVI. és XVII. századból. Bevezetésül előre bocsájtom ennek a kornak azon fontosabb eseményeit, amelyek a tárgyalt kor megértéséhez leginkább szükségesek s amelyekre e levelekben utalásokat találunk.

* * *

A gyászosvégű mohácsi csata után hazánk egysége megszűnt. II. Lajos halála után a kettős királyválasztás Ferdinándra és Zápolyai Jánosra esett, s eredménye az volt, hogy az ország a török veszedelem idején megosztott és egymás ellen viselt hadat tizenegy évig tartó belső-háboruban. (1527—38) E viszálynak a váradi béke vetett véget, ennek értelmében János és Ferdinánd megtartották a királyi címet, Jánosé maradt Erdély és a Nagy-Alföld, Ferdinándé pedig a Felvidék, Dunántúl, a Dráva-Száva köze és Horvát-Szlavonország. Ezenkívül elismeri a béke a két Habsburg-fitestvér, Károly és Ferdinánd és örököseik jogát egész Magyarországra úgy, hogy János halála után az egész rájuk szálljon, és csak akkor örököljék Zápolyai János örökösei, ha amazok kihaltak. János és Izabella lengyel királyleány fia, Zsigmond, majd visszacapja atyái és ősi birtokait szepesi herceg címmel és Ferdinánd leányával.

János halála után Fráter György sajlóádi pálos perjel Zsigmondot a rákosi országgyűlésen megválasztatta királynak és megnyerte e szervező diplomata tehetség a szultán (II. Szolimán) pártfogását is. Ferdinándot kérte, halassza el a váradi béke (1538) végrehajtását addig, míg nagyobb hadsereggel tud a törökkel szemben fellépni. A bécsi király nem hallgatott rá, s beküldte vezérét, hogy vegye ostrom alá Budát. Fráter György egy ideig sikerrel védte a várat, majd II. Szolimán maga jött be az országba. Magához kérlette csecsemő védencét „Istvánt” a mohácsi évfordulón (1541 aug. 29.), ezalatt a török katonák kíváncsi idegenekként beszállingóztak Budavárba, azután hirtelen rendbe állva megszállták a

főbb pontokat.¹ Így foglalta el csellel a szultán Budavárát és az ország ekkor három részre szakadt, a Duna-Tisza közén török uralommal. Ez a török megszállás oka annak, hogy míg Európa többi országában a barokkfénykorát éli, nálunk majd csak jelentős késéssel fog beköszönteni.

A gyámokat és a kis Zsigmondot visszaküldte a szultán bántatlanul, csak Török Bálint maradt vissza foglyul és került az istambuli „héttorony“-ba mindhalálig néhány társával.²

Ide kapcsolódnak a következő levelek. 1541. május. 30.-án Török Bálint fogsága előtt írja Kanizsai Orsika az urának, Nádasdy Tamásnak: „mit Kegyelmed Szabó Jánostól izent, hogy kin ne tudja Kegyelmed, hogy járjak, nem járok, mert közel vagyok most hozzánk Török Bálint, de még minket nem bántott.“³

Török Bálinttal egyszerre került fogságba Majláth István vajda, amint ezt feleségének a leveleiből kihámozhatjuk. Természetesen mindent elkövet, hogy kiszabadítsa a férjét, de mindhiába. Csak évek múlva sikerül a holttestét kiváltani. Majláth Istvánnénak egyik szolgája Demsedj ír ebben az ügyben asszonyának :

„Kegyelmes Asszonyom ! Soha még ilyen buzgósággal sem Barát, sem az ország nem volt az én kegyelmes Uramhoz, mint most vannak ; hiszem az Úr Istent, hogy immár megszabadól, mert azon eskszik (esküszik) az Barát. Uram most es (is) írt Kendy Ferencnek, hogy terekeggyék az Barátnak Uramért. Megesmérte az ország, mind az Barát, hogy nem volt több ember köztek Uramnál. Immár bizom az Istenben, hogy megszabadul. Kis Pétert, Péter vajda kencstartónak egy szolgáját és Choronk Márton, Pethessy Mihályét, mind fogva vitte Moldvába. Az-nem tudom, hogy hova teszi őket. Rogasinus (Ragutinus, Raguzai¹) Máté hozta az levelet Kenty (Kendy) Ferencnek. Azt mondja, hogy Uramval szembe szembe volt, egészében látta, kencstartóhoz minden jó válasszal írott Uramtól, azhoz bizom, hogy meghozza Isten Uramval ; az házára N(agyságod) gondot viseljen, mert igen vissza állnak az benne való, kit megért N(agyságod) Széký Mátétól.“⁴

Ez a levél 1542-ből való. Fráter György (az Barath) e szerint eleinte dolgozott azon, hogy Majláth kiszabaduljon. Ennek azonban egy későbbben kelt levél ellentmond. 1549.-ből való levele Majláthnének arra utal, hogy maga Izabella királyné próbál a rabok érdekében cselekedni, de ebben megakadályozza a Barát, mivel izgató embernek tartja Majláthot. Ugyanis Erdélyben Majláth és Balassa vajdák Kendy Ferenc lengyelesen konföderációt kötöttek, hogy csak az lehet erdélyi fejedelem, akit ők választanak, s a török adó ellen is lázongtak. János király hadai elnyomta ezt a mozgalmat, megbocsátott a lázongóknak, és ígéretet

1. Praktikus m. t. 93 o., U. a. Magyar Történelem II. 28 o.

2. U. o.

3. Dr. Károlyi Árpád és Dr. Szalay József: Nádasdy Tamás nádor családi levelezése Bp. 1882. 1541. máj. 30. levél 71. old.

4. Szalay Ágoston 400 magyar levél a XVI. századból, Pest, 1861. 18. old.

tett arra, hogy a török adót két évig a magáéból fizeti.¹ Fráter György azonban nem bocsátott meg Mayláthnak, amint a vajdáné leveléből látjuk. Erre kifakad Mayláthné, természetesen egyéni szempontból s úgy nyilatkozik Fráter Györgyről: hogyne állna az bosszút eleven emberen, mikor még a holt ember sírját is meggyalázta! T. i. Batthányi Orbán Izabella eltemettette Fenérvárt egy monostorban, s állítólag a Barát kiásatta és személgödörbe temettette el. — A török rabságban lévő magyar foglyok, ugylátszik, tetszés szerint levelezhettek hozzátartozóikkal a nélkül, hogy elolvasták volna a török ellenőrzők. 1549. febr. 18.-iki levélben írja Mayláthné bátyjának Nádasdynak, hogy ha Fráter György megtudná, mit ír neki az ura, akkor egész biztosan nem tűrné, hogy a szultán ne vegyen róla tudomást s bizony ez a dolog az ura fejébe kerülne.²

Cserefoglyokkal lehetett kiváltani néha a török fogságba kerülteket. Nem maradt ránk melyik nagyasszonynak címezte b. Gerdy Demeter szolga a következő levelet, amelyben könyörög asszonyának bocsássa szabadon a nála lévő török foglyot, ha fontos neki, hogy az ura életben maradjon. „... hogy ha Ő Kegyelme az ő Urának életét és fejét szereti, hát az tereket Ő Kegyelme elbocsássa, azért mostan is kérem Ő Kegyelmét, hogy bocsássa el, ha az Ő Urának éltét akarja. Azért mi is, kik mi Te Kegyelmed szolgálai vagyunk egymással erről szólunk, Te Kegyelmednek kenyerünk mint Kegyelmes Asszonyunknak, hogy Te Kegyelmed bocsássa el, ne kiáltsa mindez világ azt, hogy Te miatt vész el, az mi Urunk és mi miattunk. Az ezer forint felől nyilván vagyon Te Kegyelmednek, hogy segítené meg az mi Urunk szabadulását vele.”³ Buda elfoglalása nagy aggodalmat keltett hazánkban és a külföldön egyaránt, különösen Németországban. A birodalmi rendek sereget küldtek Buda visszafoglalására, s ehhez csatlakozott még a magyar, cseh, pápai csapat is. A bradenburgi választó fejedelem vezérlete alatt azonban nem sikerült a török területeket felszabadítani. Támadásuk hírére II. Szolimán uira belért az országba és meghódította a Dunántul keleti szegélyét. (Siklós, Pécs, Székesfehérvár, Esztergom.) II. Szolimán 1566-ban vezette utolsó hadjáratát hazánkba; s az eddigi becsapásairól bőven olvashatunk a Nádasdy levelekben. 1550 szept. 4.-én írja Orsika az urának,⁴ hogy miként vonult el egy török csapat a Balaton mellékén, hogyan pusztítottak, raboltak, Szent Gerotban hat házat leégettek, azon innen pedig egy egész falut felgyújtottak. Nemének büszkeségével írja: „ne vélje Kegyelmed, hogy mi es hejába egyek az kenyeret,”⁵ t. i. Bérnél egy asszony 150 forintot érő igen jó török lovat fogott, Pacsodnál meg egy asszony, kit a török foglyul vitt el, kiszabadult s egy kezébe került kopjával három törököt ölt meg. Ugyanezen év nov. 22.-ről kelt

1. Dr. Erdélyi László: *Praktikus* 92 o., U. a. Dr. Erdélyi L. *Magyar Tört.* II, 180.

2. Nádasdy levelek, 138 o.

3. 400 m. levél 22—23 old.

4. Nádasdy levelek, 79 old.

5. U. o.

levélben írja Nádasdynak Mayláth Istvánné: „az moldvaiak kijöttek a Székel feldire terekkel elegy, kik olyan nagy rablást töltek, hogy azt mondják immár, hogy 2.000 embert rablottak el.“¹ 1558 jan. 30.-án írja Mayláthné a bátyjának,² hogy arrafelé fog utazni, amerre a kapitány tanácsolja, hogy az uton minden szállása erősségben, erődben legyen. Tehát a török miatt nem volt biztonságos az út. Ugyanezen év febr. 4-én írja Nádasdy Anna a bátyjának: „az mely úton az éjjel eljöttem, az más éjjel az terek had azon ment el, de ha az éjjel el nem jöttem volna, ma ismég az németektől nem jehettem volna el, mert az németek mindjárást az nyomokba mentek.“³ Nagyasszonyaink kivették részüket alaposan e háborus világból, amit tanusit a következő levél. 1559 jan. 9.-én írja a nádor nejének,⁴ hogy egyszer, amikor Erdélybe kellett utaznia országos fontosságú ügyekben, akkor Orsikára és Batthányiné intézkedésére bizta a végvárat és akkor Veszprémmél igen megverték a törököt. Most is vigyázzon tehát a felesége és az végöknek viselje szorgalmasan gondját, mert most ő nem tud segítséggel lenni Pozsonyból. Ugyanis minden idejét a nádori méltóság viselése foglalta le. 1556 szept. 30.-án írja Nádasdy,⁵ hogy Pécs alatt együtt van a három basa, a budai Ali, a temesvári Kászon és a bosznai, várják még a beglerbéget. A magyarok Nádasdyval Csorgón vannak, s egymást lesi a két tábor, s azt írja: vagy kinézzük őket innen, vagy ők minket. Ha támad a török, az elkészített haditerv szerint megvívunk majd vele, de óvatosan járnak el, mivel Ferdinánd hasonló nevű fia is a táborukban időzik. Ha tudomásukra jut, hogy a törökök száma igen nagy, akkor Muraközbe, mintegy erődbe vonulnak vissza.

Nádasdy, mint nádor ismerteti gyakran nejével a politikai eseményeket, de figyelmezteli, hogy másnak ne mondja el.⁶ 1554 ben írja a nádor feleségének⁷: „reggel tanácsba megyünk, ebéd után esmég, és csak ebben járunk.“ 1559 ből való az a levele, amelyben megemlíti az országos dolgokból származó panaszt, t. i. az országgyűlésen „csuda sok dolgot kíván Ferdinánd császár az országtól, de igen ösztövére a pecsenye, kevés zsirja csepeghet.“⁸ A nádor a hivatalát nem csupán, mint nemzete képviselőjét tekintette, hanem szinte az uralkodó fölött állónak minősítette. Ezt a következő levél⁹ mutatja: „az gyűlés elég rosszan elvégződék, de azért én nem mehetek haza, mert meghala Podmaniczky Ráfael és jószága királyra szállott, de a felesége nem

1. Nádasdy levelek 146 old.

2. U. o. 163 old.

3. U. o. 164 old.

4. U. o. 32 old.

5. U. o. 16 old.

6. Ferdinánd huszonnégvi évi üresség után Nádasdyval tölteti be a nádori székét. (1554—52) (Praktikus 95 o.)

7. Nádasdy levelek 10 o.

8. U. o. 31 o.

9. U. o. 36 o.

akarja megadni a házakat. Miért pedig hogy ez országbeli urak és nemesek között én vagyok bíró, az asszonyt én előmbe idézték.“ Itt említem meg a következő érdekes levelét, mely 1559 okt. 15-ről kelt: ¹ „Nekem is gyermekkoromba, hogy még királnak színét sem láttam, csodának tetszett, de hogy Tatán volt az László király (II. Ulászlóra céloz) és meglátám, úgy látám, hogy ű is csak ember. Az Tersaczkít egy kocsin küldd ede fel hozzám, hadd lássa a császárt, mert ű es azt véli, hogy a császár valami más egyéb állat nem ember.“ Ez a jókedvű ember ezután még csak igen rövid ideig élt, amint Mayláthné leveléből látjuk. 1562 Szent János előtt való csütörtökön (jul. 23.) kelt levelében ² vigasztalja az özvegyet s kéri nyugodjon bele férje elvesztésébe, hiszen Istentől ered a végzés, tekintsen gyermekére, akiért élni érdemes, (hiszen tudhatja jól, mit jelent az, gyermeket szolgálkézre bízni.)

Mint minden európai szellemi áramlat, úgy a *reformáció* is érezte hatását nálunk.

„A 10 éves belsőháború és a *török hódítás nemcsak területen, hanem lelkileg is pártokra osztotta az országot.* Ehhez járult a politikánál is mélyebb hitbeli megosztás. Az ujtás felölelte az előljárók, szentek, szentségek ellen szóló huszita tanításokat, sőt tovább fejlesztette a szabadság jelszavával, hogy felszabadítsa a természetes embert — a bibliával, evangéliummal a természettőlölttség középkori terhei alól.“³ Az új vallás térítői iskolázott emberek voltak, akik szóval és írásban hirdették tanait. Hazánkban már II. Lajos alatt is voltak hívei a *reformációnak*, de igazi elterjedése csak a mohácsi vész, kivált Buda eleste után történt. Ennek egyik oka az, hogy a főpapok legnagyobb része (hét) Mohácsnál elesett és a vezetés nélkül álló egyházmegyéek papi állásait Luther követői foglalták el. Különösen a negyvenes években keletkeznek lutheri eklézsiák az erdélyi és szepesi szászok városaiban s a törökök baranyaitolnai útjában. A *lutheri* tanok elterjedése után a hatvanas években *Kálvin* tanai terjednek el a magyarok között, Erdélyben, Debrecen vidékén és a Duna mellékén, mivel a lutheri vallása németek vallása, tehát a helvét-svájci vallás lett a magyar vallás. A harmadik új hit az *unitárius*. 1571. tordai gyűlés Erdélyben kimondja a protestáns és unitárius vallás szabad gyakorlását.⁴

Nagyszonyaink levelében találunk kitételeket a vallásügyre vonatkozólag is. Paksy Anna élete végén protestánssá lett. A szántói keresztények lelki pásztora ezt írja neki: „ha Isten szerént lehet, örömet kívánok az evangélium hirdetésében szolgálnom.“ A mindent átható hit teszi azt, hogy megnyugvást találnak az emberek Isten rendelkezésében és hisznek a tulvilági életben. Soós Kalára írja, hogy nyugod-

1. U. o. 46 old.

2. U. o. 173—174 old.

3. Praktikus 97 old.

4. Nálunk csak a bécsi béke (1606.) értelmében.

tan várja a halála bekövetkezését, mivel „noha az test elalszik és elnyugszik, de az lélek mindörökké vigad és vígan várja ezt a napot.” Nádasdy Tamás otthonában, ill. udvarában prédikátor van, ami talán mutatja, hogy a protestáns vallást követi, ámbár készakarva nincs felekezeti megkülönböztetés. A kis Nádasdy Ferkót arra tanították, ha Bécsben kérdeznék, hogyan tetszik a mise, felelje azt, hogy *minden nyelven lehet dicsérni az Urat.*¹

Egyszer, amikor a nádor beteg volt, a pápa követe meglátogatta. Ekkor írja, hogy szolgálni fog a pápának Luther ellen, hiszen tudja a pápa, hogy ő nem Luther. Ugylátszik az egyházon belül szeretett volna újítást létesíteni.

Már a 12 éves Nádasdy Ferkót istenfélelemre nevelték. 1567. jan. 17.-én írja az anyjának: ha megtesszük Isten parancsait, minden jó ér bennünket, ellenkező esetben pusztulás és vész jön az emberre; s értelmetlen előtte, hogy még sem teljesítik Isten parancsait.²

Analogiát hoz fel, valahányszor Isten parancsai szerint cselekedtek a zsidók, mindannyiszor győzedelmeskedtek az ellenségén, de ha vétkeztek, rajtok diadalmaskodott az ellenség. Ha valamilyen új ismeretet szerzett, azt rögtön megírta az édesanyjának. Egyik levelében írja.³ most olvasta éppen Salamon könyvéből azt, hogy a világi dolgok csak merő hiúságok. Azt is írja, milyen jó volna, ha a törökök egymásra támadnának, akkor beteljesedne az, hogy „minden ország, valamely magában meghasonlík, el kell annak pusztulni.”⁴

Az előző század problémáit a XVII. század oldja meg, s e két század története lényegesen egybetartozik. Az 1541 ben Budára betelepített török kiűzése és a reformáció visszatérítésére támadt ellenreformáció mozgalma a korjellemző törekvés.

A XVI század végén Rudolf és Báthory Zsigmond próbálja kivenni a törököt, de Mezőkeresztesnél kudarcot vallanak és a török folytatja a szüntelen portyázásokat a végeken, míg nem Zsitvatoroknál 1606-ban békét kötnek, amelynek értelmében megszűnik az évi adó fizetése és a terület úgy oszlik meg, hogy hazánk 43%-a Bocskayé, 33%-a töröké, 24%-a a királyé.⁵ A török békekötés előtt már megindult az erdélyi fejedelem, első helyen Bocskay István protestáns háboruja, aztán Bethlené és I. Rákóczy Györgyé, úgy, hogy csak 1663-ban tér vissza ismét a török háború Érsekújvár elfoglalásával, s a következő évben Zrinyi Miklós nagyobb portyázásával, amikor Montecucculi nemsokára

1. Nádasdy levelek 23. old.

2. U. o. 176 old. Haec omnia homines audiunt et intellegunt et tamen nolunt obedire voci dei. valde clamamus conquerimur, periclitamur, videmus quotidie nostras perditiones, tamen nondum servamus mandata Domini nostri, sed eodem in veteribus et consuetis peccatis quotidie versamur.

3. 1568 jan 29.

4. U. o. 1568 ápr. 21. levél, 186 old.

5. Praktikus 104 old. U. a. Magyar Történelem II. 77 old.

győz Szent Gotthárdnál, s mégis úgy köli meg a vasvári békét, mintha nem is a magyar, hanem a török győzött volna. E béke szentesíti a török hódításait és teljesíti a török követeléseit, Erdély kiüresítését Székelyhida lerombolásával. Ezalatt Erdélyben a fejedelmi szék betöltése körül vannak az ellentétek.

Időrendben ehhez kapcsolódó leveleket említek meg. Ismeretes, hogy 1644 ben Széchy Mária I. Rákóczy Györgynek a pártjáról III. Ferdinánd kezére juttatta vissza Murány várát. Az azonban már kevésbé ismeretes, hogy ez a tett tulajdonképpen Széchy Mária anyja utolsó kívánságának a teljesítése volt. Ugyanis Drugeth Homonnay Mária, Széchy György özvegye 1626 máj. 2.-án írt hűségleveléből olvashatjuk: „Murányi várat idegen fejedelmeknek kezében nem ejtem, névszerint pedig az erdélyi fejedelemnek, sem pedig erdélyi fejedelemhez tartozó embernek, . . . sőt még testamentumomban is azon várakat Erdélyhez tartozó embernek nem hagyom, nem adom, kivévn azt, hogyha mint azon várakon lévő summákból akarok leányaimnak hagyni, hagyhassak, ha Erdélyben avagy másutt lennének leányaim közül is.”¹

Erdély trónjára 1648 ban Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony fia II. Rákóczy György kerül 1657 ig, ki részt vesz a lengyel örökösödési háboruban. Nagyobb eredményt nem ért el, seregével Krakóba bevonult, ekkor a segítő csapatok Rákóczyt cserbenhagyták és a szultán a krimi tatárokat küldte Rákóczy ellen, mivel hiába tiltotta e beavatkozástól. Alig tudott hazamenekülni, serege pedig tatár fogságba került. Ebből az időből (1657) is maradtak ránk levelek a magyar nagyasszonyoktól. Révai Kata Szidonia írja az urának, amit a Pozsonyban időző Széchy Máriától, mint Wesselényi nádor hitvesétől, megtud: „Izente önagysága, (a nádor) hogy abban az órában hoztak az úrnak Erdélből leveleket és azt írják, hogy az öreg fejedelemasszony Lorántffy Zsuzsanna kigyűlt Munkácsvárába és hogy reája ütöttek lengyelek tatárokkal együtt, a várat meg nem vették, de a várost mind fättig (földig) felégették s valamint a kozákok Lengyelországba cselekedtek, a lengyelek tatárokkal együtt úgy cselekedtek Munkácson, még a kis gyermekeket is ketté vágták és földhöz verték. Az szegény öreg fejedelem aszont szánom, hihető nagy ijetségbe vót.”²

Igazat írt, mutatja ezt Lorántffy Zsuzsanna levele, menyéhez, Báthory Zsófiához, Munkács 1657 jun 22. „. . . írtam vala kegyelmednek, erre az földre minémű nagy ostora jüve hirtelen az dühös lengyelség; az pogán sem cselekedett volna többet az kit ezek, én meg nem írhatom kegyelmednek: az földet porrá tevé az hol elmegyen, nem csak az mi jószágunkon, tovább Isten még (meddig) bocsátja őfelsége . . .”³ Egy

1. Dr. Acsády Ignác: A Székelyek Murányban. Századok Bp. 1885. 214, 215 old.

2. Dr. Komáromi András: Révay Kata Szidonia levelei férjéhez. Századok Bp. 1888. 802 old.

3. Szilágyi S.: Lorántfy Zsuzsanna 1882. 68 old.

hét mulva ismét ír a nagyasszony a menyének, hogy ne távozzék el Váradról, mert ott mégis erődben van a török elől, egyben kéri, minél több hadat fogadjon föl. „Érthetetlen, hogy kegyelmed kikerkezett Váradra, az kiért áldom az én istenem, mert meg nem irhatom, minémű búsulásom volt azon is, mint jühet ki kegyelmed... az istenért kérem kegyelmedet, ki ne jüjön kegyelmed Váradról, oda be is bátorságosabb leszen, az török előtt is nagyobb tekintet leszen, nem szállják meg könnyen Váradot, ha meg volna is ez szándék, kitől isten oltalmazzon...“¹

1657 jul. 8-án Bethlen Jánossal ismerteti a viszonyokat Lorántffy Zsuzsanna Sáros-Patakról: „Mi itt Istennek hála csendességben vagyunk, noha e napokban elég gonosz hireink folynak, az égető lengyelség is, ki e napokban Munkács vidékén beütött vala, elég sok égetést és kárt tévén *Munkácstól* folyvást *Szatmárig*, Mármaroson ment le, az mint nekünk írják, nem kevés kárral ment be, sokat megöltek benne, itt hirtelen beütvén, majd ellenségek sem tanálkozott, adja Isten oda be tanálkozzék ellenségek. Itt közönségesen azt hirdetik, kíváltképen az urak is, hogy az fiam *Krakóhoz nem messze volna*; mi régen semmi levelét nem vettük több két hónapjánál, tudom, ha az úr Isten kijebb hozza, tudósít mindenekről. Menyem asszony ő kegyelme is kijüött, Ecseden lakik, noha Istennek hála, Erdélyben is semmi félelmes állapotok nincsenek: tegnap vettük Barcsai Ákos uram levelét moldvai vajda levelével együtt, onnan nincsenek Istennek hála derekas félelem, vigyázatban vannak ő kegyelmek jó készüllettel...“²

Rákóczi, amikor Barcsay Ákossal 1658-ban szembekerül, vigasztaló levelet kap az anyjától, ne csüggedjen, erősítse meg magát lélekben. Szüksége is volt a vigasztaló sorokra, mert amint ismeretes, éppen ebben a küzdelemben veszti el életét a fejedelem.

Révay Kata Szidónia leveleiből a *Wesselényi-féle szövelkezéstről* olvashatunk (1666). Mint ismeretes, I. Lipót bécsi titkos tanácsa felfedezte, azonban a főbbeknek: Zrínyinek és Nádasdy Ferencnek megbocsájtott. Azonban többen megszenvedtek, amiért tagjai voltak; így az említett nagyasszony férje Ostrosics Mátyás is, vagyonának nagy részét elkobozták. 1685. márc. 12.-én írja R. Kata, hogy teljesen kifosszák már őt, a vöröskői várába hordott ezüstnemüeket lefoglalják és másnak adják, jószágai jövedelmét a kamarának szolgáltatják be, pedig az ő költségén növekszik a birtok. De a panaszával nem mehet a felség elé, mert a rebellis Ostrosics Mátyás nejét mindenünnen elutasítják.³ Azonban 1787, ben midőn Zrínyi Ilona feladta Munkács várát, akkor I. Lipót visszajuttatja a fiscus kezén levő javaikat. 1686-ban felszabadul Buda a török megszállása alól. Megindulnak a felszabadító háborúk úgy, hogy 1699.-ben

1. U. o. 69 o.

2. U o. 67 o.

3. Dr. Komáromi András: Századok 1888. 891 old.

a karlovíci béke értelmében hazánk Temesvár és környéke kivételével felszabadul a török járom alól.

A *reformáció* elterjedése aggodalommal töltötte el a katolikus uralkodókat, főpapokat, szerzeteseket. Ezért a megmaradt hívek biztosítása, az áttértek visszatérítése végett, nagy tevékenységet fejtettek ki. Ez volt az *ellenreformáció*, ami már a XVI. század közepén megindult. A vallási villongásokról is olvashatunk nagyasszonyaink levelében. 1604 jan. 18.-án írja Nádasdy Orsolya Báthory Erzsébetnek, hogy Kassáról kikergették már a protestáns prédikátorokat.¹ E század végéről való a következő. Révai Kata Szidónia, Ostrosicsné Illaván, vagy Liptó-Ujvárott szabadon gyakorolta a lutheránus vallást, később meg a szent-jánosi kastélyban. De e helység plébánosa jelentést tett felsőbb helyen erről, mire 1699 jun. 13.-án szigorú rendeletben utasítást kap, hogy az ország törvényei szerint gyakorolja a vallást s ne botránkoztassa meg a katolikus világot és főleg ne veszélyeztesse a hívők lelki világát. Egy hónap múlva azután ismételtén felszólítják, hogy kergesse el a prédikátorát, ekkor a nagyasszony kénytelen volt az uralkodó parancsának engedelmeskedni.² Ismeretes ezen két adat nélkül is, hogy milyen erővel folytatták az ellenreformációt. Rudolf a „cuius regio, illius religio“ elv alapján a kassai templomot a protestánsoktól elfoglaltatta és Mátyas főherceg pedig az 1604. országgyűlésen önkényesen eltiltja a vallásügyeknek az országgyűlésen való tárgyalását. Ennek a következménye volt a Bocskay-féle felkelés és a bécsi béke, amely a vallásszabadságot biztosította. A protestáns templomok elfoglalása és a prédikátorok elűzése mellett meggyőző erővel beszéltek rá sok főurat, hogy térjen vissza a katolikus vallásra. Tudjuk, hogy Forgách primás helyébe került Pázmány Péter, hány főúri családot térített vissza prédikációival és könyveivel.

A vallási viszályokban egyik fél sem rettent vissza a koholmányok terjesztésétől. Érdekes az a levél ebből a szempontból, amit Révai Kata Szidónia írt az urának.³ Nagy megbotránkozással meséli el, hogy Pozsonyban azt a hirt terjesztik a pápisták, hogy a lutheránus templom ablakából egy kámzsás ördög mindenki szeme láttára kidugta a fejét. Ezt rágalomnak minősíti R. Kata, s tagadja az ördög létezését. Ez szokatlan jelenség ebben a korban, mikor az ördög, „általános reittegés“ tárgyát képezte és boszorkányperekről gyakran hallunk. Hogy egyáltalán nem hitte el a fentebbi mende-mondát, bizonyítja levelében ez: lehetetlen, hogy a kámzsás ördög kinézett volna, hiszen sűrű rostély fedi mindenik ablakot.⁴

E kor legnagyobb magyar asszonyát, Lorántfy Zsuzsannát, több ízben támadták, mivel az ujitó egyházkormányzat mellett tartott s mivel

1. Nádasdy levelek 245 old.

2. Dr. Komáromi A. Századok, 1888. 893-4 old.

3. U. o. Századok, 1888. 802-803.

4. U. o.

felvilágosult volt. Bűnéül rótták fel azt is, hogy befogadta az üldözött huszitákat. Azzal rágalmazták, hogy új tanokat akar behozni és a vallást fel akarja forgatni. S érdekes, hogy távozni kényszerült abból az egyházból, amit ő építtetett, ő tartott fenn. Ám mégis elérte eszméinek megvalósulását. Fia II. Rákóczy György fejedelem gyűléseket hívott össze, ahol eloszlatták az előítéleteket és felállították a presbitériumot.¹ E nagyasszony maga is részt vett a reformáló munkában. Pápista menyét, Báthory Zsófiát téríti át s faggatja több ízben: szívből veszi-e át az új hitet, nincsenek-e kételyei, nemcsak azért teszi, hogy környezetének kedvezzen? Báthory Zsófia áttérése a szóhagyomány szerint csak színlelt volt, mert úrvacsora alkalmával soha nem ette meg a kenyeret, hanem egy szelencébe összegyűjtötte. Sok családi viszálynak volt azután az oka az ifjú asszony vallási nézete. Az új hitével legalább a böjtölést akarta kiegészíteni és péntek, szombati napon nem akarta a húst megenni. Az öreg Rákóczi nem egyszer lobbant e miatt haragra s mindannyiszor a fejedelemasszony tapintata állította helyre a családi békét. Egy alkalommal a családi papját Keresztúrit elküldte menyéhez, hogy rábeszéléssel és tanítással győzze meg őt, ennek azonban féleredménye lett, mivel szombaton megeszi a hús ételt, de pénteken nem. Erről az ifjú Rákóczi György ír az anyjának 1643 aug. 4.-én:² „Ez mai napon érkezik egy posta urunktól, ki hozza, hogy az papok felszabadították legyen feleségem pénteki és szombati hús nem ételét, mivel penig nagyságtok nem kívánta, hogy pénteken most megegye, Keresztúri uram előtt meg is mondá, azt meg sem cselekszi, de szombaton megeszi, noha lelke rajta, meg nem nyugodt, kiről urunknak Keresztúri uram írt is. Azért kegyelmes asszonyom, ha nagyságotnak valami nehézsége volt volna is, rúlam elvévén az mi kegyelmes urunk haragját, csendesítse és vegye el úgy rólam, mint Fogarasban, semmi ebben az dologban fenn nem maradván, hogy én is nagyságtokhoz való engedelmességemet alázatosan mutathassam meg.“

Nagyasszonyaink mély *vallásos érzülete* ad erőt arra, hogy a sors csapásait kellő megnyugvással viseljék el, sőt szilárdnak érezzék maguk alatt a talajt balszerencsében is, és hogy szeretteiket vigasztalják. A számtalan adat közül talán Révai Kata levelét emelem ki. Fia halálos beteg volt. Mikor az orvosok már lemondtak a reményről, így írt az urának: „hagyjuk az Úr-Istenre, ő a legjobb orvos, holtból is élőt tehet, azt a szegény ártatlant is meggyógyíthat, kit hiszem, hogy meghallgatja az én imádságomat.“³ Erőslelkűen még ő vigasztalja a férjét, mikor a fia eltávozik az élők sorából: „édeském, az mi búsulásunknak semmi hasznát nem látom, az Úr-Istenre hagyjuk magunkat. *Igaz az Isten,*

1. L. Zs. 40-42 old.

2. U. o. 29 old.

3. Dr. Komáromi A. Századok, 1888, 805. old.

*többet az emberre nem vet csak az, mit elviselhet.*¹

Vallásos érzésből fakadt Wesselényi István tette is. 1606-ból való Wesselényi Anna imádságos könyve, amit testvérbátyja Erdélyben, Vécsen fordított le magyarra húga számára. Wesselényi fordító fia Wesselényi Ferenc nádor. A könyv elején hosszú ajánlás van. Elmondja, hogy keresztiszegi Csáky István özvegyének szánta, húgának hosszú életet és örök boldogságot kíván. Célja nem az, hogy neki jutalma legyen abból, hogy ezekkel a gondolatokkal foglalkozik, hanem ha valaki lelki vigaszt akar, ebben találja azt meg, miközben olvassa Jézus kínszenvedését. Mert a keresztény felfogás szerint „az mi idvességünknek érdeme tulajdon csak az Isten fiának halála által nyerettilik.” A fordító hálát ad Istennek, hogy ebből az írásból húga majdan „lelki kosztot” szerezhet s örül hogy akarattal és tehetséggel „ilyen jeles dolgot” véghezvihetett.²

A XVII. század államtörténetére vonatkozólag röviden még csak a következőket ismertetem. A harminc éves vallásháboruban részt vesz Bethlen Gábor, I. Rákóczy György és ezek működésének eredményeként adják meg a protestáns vallásszabadságot a linzi békében '645.-ben. I. Lipót alatt újból megindul az ellenreformáció, különösen a Wesselényi szövetkezés után. A protestáns hívek nagy része pap nélkül marad, ekkor jezsuita térítők kezeibe kerülnek. Kollonich katolikus lakosságot telepít be az országba, hogy a felekezet számát növelje. A vallásért ismét Thököly fog fegyvert, ennek a hatása nyomán 1681.-ben országgyűlést hív egybe a király s megengedi a protestáns vallás gyakorlását az u. n. artikuláris helyeken a becikkejezett helyekre. Természetesen ez nem elégítette ki a felkelőket, mire Karaffa felállítja az eperjesi véstörvényt és 1687.-ben megerősítik a hatvanegyes határozatot. Ebbe II. Rákóczi Ferenc avatkozik bele s mint ismeretes leveri az udvar ezt a felkelést is.

Ezt a fejezetet Br. Vay Miklósné szavaival végezzük: érthetetlen, miért nem szűnik meg a művelt körökben a vallási gyűlölködés.

1. U. o.

2. Deák Farkas: Századok, 1880. 164-7 old. Wesselényi Anna imádságos könyve 1606-ból.

A levél és külső formája.

Napjainkban *bizalmas leveleink* egyre rövidebbek lesznek és kevésbé keltik fel figyelmünket. Azok az érdekes és folytatólagos levelezések, melyek a régi századokban oly nagy fontosságúak voltak, a mostani életben egyre ritkábbak lesznek. Azelőtt a posta nem létezett. A rómaiaknál csak az volt a hivatása, hogy a császár parancsait továbbítsa. Ekkor szükségszerűség volt az írás. Nem akarták, hogy a küldönc hiába való utat tegyen meg. Ezért hosszabb, teljesebb leveleket írtak. Különösebb szándék nélkül is nagyobb gondot fordítottak a levélre, hiszen azoknak a dolgoknak, melyek drágábbak és jelentősebbek, az emberi természet nagyobb fontosságot tulajdonít. A XVII. században Mme Sévigné idejében, amikor posta csak hetenként egyszer vagy kétszer közlekedett, az írás még fontos dolog volt és éppen azért gondosan is végezték. Míg a postanap periódikus visszatérése azelőtt nagyobb rendszerességet vitt a levelezésbe, most az a könnyedség, hogy akkor írunk egymásnak, amikor éppen óhajtunk, ez azt eredményezi, hogy ritkábban közöljük levélbelileg gondolatainkat. Kétséggel — írja Boissier — a posta helyébe nemsokára a telegráf fog lépni. Ez a zörgő szerszám, jelképe materialis és kapkodó világunknak, közvetíti majd mondanivalóinkat és pedig abban a stílusban, amely rá annyira jellemző és amely végleg el fogja mosni a régi idők kedves, bizalmas levelezéseinek nagyszerű varázsát.

A levél műfaja azonban nem minden egyéniségnek megfelelő kifejezési forma. Hogy minden időben és minden tárgykörben otthonosan mozogjon az író, mint ahogy a folytatólagos levelezés megkívánja, ahhoz élénk és mozgékony fantázia kell, amely a pillanatra benyomásokot felfogja. Ez a legfontosabb tulajdonsága a jó levélírónak. Ezzel, hogy úgy mondjuk, kevés kacérkodást kell egybe kötni. A vérbeli levélírónak ezen érdekes tulajdonságát nem tudjuk megfelelőbb szóval illetni, mint: tetszelgés, a kacérkodás egy különös megjelenési formája. A levélírója soraival a puszta közlésen túl tetszést, elismerést is akar aratni, akár több, akár egy személynek szól. Sokszor felvetődik a kérdés: miért van az, hogy az emberiség legnagyobb levélírói a nők közül kerülnek ki? Az előbbi gondolat talán megadja a feleletet erre a kérdésre!¹

¹ Boissier: Ciceró levelei, 1-22 old.

Régi magyar nagyasszonyaink ránk maradt leveleiből megrajzolhatjuk koruk kulturképét, hiszen bármely nép és kor kulturájának fokmérője a nő társadalmi helyzete, befolyása a történelem, a műveltség alakulására nemcsak számbavehető, de időnkint döntő szerepű is volt.¹ Régebben sem a krónikások, sem a történészek nem foglalkoztak nagyasszonyaink leveleivel, sőt a legkisebb figyelemre sem méltatták. Pedig ezekben számos olyan adatra bukkanunk, amelyek történeti ismereteink hézagait pótolhatatlanul töltik be. Először a század végén jelent meg egy gyűjtemény nagyasszonyaink leveleiből.²

Az alább ismertetett levelekből általános képet nyerünk majd arról, hogy milyen viszony volt a régi magyar asszonyok és szülők között. Milyenek voltak férjük, gyermekeik irányában. A műveltség milyen magas fokát érték el. Mennyiben játszik szerepet életfelfogásukban a válás, mekkora részt vettek ki férjük munkájában, mi volt a működési terük, milyen mértékben érezték felelősnek magukat a családjuk, társadalmuk iránt, hogyan gyakorolták honleányi kötelességeiket.³

Magyarországon csak a *XVI. században kezdődik meg a családi levelezésnek* intenzív gyakorlata. Leveleiből megállapíthatjuk, hogy értelmi és erkölcsi tekintetben nemcsak, hogy egyenértékűek koruk férfiaiival — akiknek tetteit érdemesnek tartották az évkönyvek feljegyezni, — hanem még felül is múlják őket. Pl. Kanizsai Dorottyról diploma hirdeti, hogy a női nemnek igazi ékessége és dicsősége, ám az évkönyvek éppen csak megemlítik, hogy a mohácsi csata hallottait eltemette. Vagy pápai bulla emlékezik meg Frangepán Katalinról, mint kora eszes, erélyes, erényes, művelt tagjáról. Hogy sok nagyasszonyunkról keveset tudunk, annak az okát abban kell keresnünk, hogy nem tartották fontosnak a családi levelek megőrzését, hanem csupán azokra vigyáztak, amelyek birtokügyre, címekre stb. vonatkoztak. Néhány család azonban összegyűjtötte levelezését, s ez ránk is maradt. Ilyenek a Nádasdy-, Batthányi-, Révay-, Thurzó-, Erdődy családok levelei.

Nagyasszonyaink a nemzeti hagyományok, szokások, nemzeti nyelvnek leghívebb őrei. Ellenségei mindannak, ami nem magyar, tehát amit a külföldi- „módi“-nak tart. A maguk elé szabott életrendet követik s ettől nehéz őket eltántorítani. Nem is hagyják el az otthonukat egykönnyen. Az idegenbe való utazásnál többre becsülik az otthont. Felfogásukat ezzel a mondással tudom leginkább jellemezni: extra Hungariam non est vita . . .

Minden *munkájukat* alapos felkészültséggel végezték, pl. Bakics Anna, Paksy Anna. A sikert önmaguknak köszönhetik, fáradhatatlan munkájuknak, erélyüknek, kitartásuknak. Gondosan felügyelnek a birtokra,

1. Vértesy Sándor: Kultur képek 1 old.

2. A Magy. Tud. Akadémia történelmi bizottsága adta ki: Deák Farkas: „Magyar hölgyek levelei“-t 1879-ben. 3 old.

3. U. o.

jó gazdatiszteket tartanak, pereiket elsőrendű ügyvédekre, gyermekeik nevelését jó tanítókra bizzák, fiaikat látogatott egyetemekre küldik. Sigér Anna pl. mintaképe az alázatosságnak, a keresztényi önmegtagadásnak, kegyességnek és vallásosságnak. Valóban a hit és a megnyugvás megtestesítője. Sigér Annának csupán hat levele maradt ránk, de ebből is kiviláglik egész élete. Ugyanezt láthatjuk Révai Kata Szidónia leveleiből is. Levelezéséből valósággal egész életét rekonsztruálhatjuk. Eszerint életét három korszakra oszthatjuk. Az első a gondtalan, vidám ifjuság kora. A másodikban mint anyát és kötelességtudó hitvestársat szemlélhetjük. Élete alkonyán pedig a sok viszontagság, csalódás, szenvedés, szelid megnyugvást áraszt el lelkében. Mély vallásosságánál fogva beletörődik a változhatatlanba, a külvilág zajos eseményei nem érdeklik többé.¹

Egyik legvonzóbb alakja a XVII. századbeli nagyasszonyainknak Lorántfy Zsuzsanna.² Szelid és jótékony. A hatalomban erős. Szilárd a megpróbáltatások idején, Vigasza a szenvedőknek, szószólója az elnyomottaknak, pártfogója az üldözötteknek. Míg családja hatalma fennállt, addig hozzátartozóinak valóságos védangyalaként szerepelt s mikor az roskadozni kezdett, lelki nagyságát a romok nem érinlhatték.³

1. Dr. Komáromi A. Századok 1888. 801 old.

2. Lorántfy Zsuzsanna mindenütt egy „f”-tel írja a nevét.

3. L. Zs. 1—10 old.

A levelezés nyelve.

A XV. században még — Galeotto Marzio humanista állítása szerint — hazánkban nem írtak magyar nyelven leveleket,¹ hanem csak latinul. A magyaroknak nyelve nem könnyen írható, ugyanis a hangsúly és az előadás módja szerint a szónak a jelentése is változik.²

A XVI. század elején már általános lesz a magyar nyelv használata a levelekben és nem csupán a magyarok, hanem a törökök is, akik nálunk tartózkodtak, — *magyarúl írtak*.³ Ebben az időben költözött hazánkba külföldről Bakics Anna és rövid pár év alatt szabatos stílusú, kellemes hangzású leveleket írt magyarúl. A magyar nyelv iránti általános szeretetnek szép példája Szlúny Anna egyik bizalmas emberének leveleiből ez a részlet: „azt kívánnya zerelmes ura, tanullya megh az magyar írás, olvasast, kybeol legyen engedelmes eo kegelmeknek.“⁴ Igen fontos körülmény, hogy a XVI. században még nincs uniformizált magyar helyesírás. Pl. nagy kezdőbetűket használnak ott, ahol felesleges gyakran felcserélik a rokon betűket, egyes mássalhangzó helyett kettőst használnak és megfordítva, a hosszú helyett rövidet. Ezt a sajátosságos labilis helyesírást egyetlen szón is különösen észreveheljük. A *pedíg* szó pl. a következő változatokban fordul elő: peníg, pennyg, pennycgh, penieg, peneg, penegh, penek, penyke, penigh, pegig, pegég, pegygy, penyglen, pedyglen. teníg, kedígh, kedjgh, kedyg, hedegh, kedyk, kedíglan, kedíglen, kedyglen, kegig, kegygy, kegek, keníg, kenígyh.⁵

A helyesíráásra a következő században sem ügyeltek, sőt tréfásan fogták fel az orthographiai hibákat. Jellemző erre Révai Katának levele, melyben ezt írja urának: „hígyje meg kegyelmed, hogy kgd vétkezett az olvasásban s nem én az írásban; csakhogy kegyelmed engemeremest nevetne, hatalmas vigyázó és főíró vagyok én, csakhogy félek, az emberek azt nem hisznek felőlem.“⁶

1. Mátyás királyról írt munkájában XVIII. fejezetben.

2. Sola Hungaria, non nisi latine scribit, quoniam Hungarorum lingua non facile scribi potest, minima enim accentuum mutatione et diversitate prolationis mutatur significatio.

3. Négyszáz magyar levél, 16 old.

4. U. o. 210, 339. old. Azt kívánja szerelmes ura, tanulja meg az magyar írást-olvasást, kiből legyen engedelmes ő kegyelmeknek.

5. U. o. 15-16 old. Függetlenül csatolom az akkori „abc“ használatát.

6. Komáromi A, Századok, 1888. 807 old.

A XVII. században a nemzeti élet és a nemzeti szellem hanyatlásával egyidejűleg a tiszta magyar nyelv idegenszerűségekkel telítődik, mondhatnók barokk sajátosságokat észlelünk. Főleg latin, német elemek kerülnek a nyelvbe. Ezek inkább a magán levelekben tapasztalhatók nagyobb mértékben. A költői levél csiszoltabb, könnyedébb formájúvá válik, de ebből sem hiányzik az idegen hangzás. Érdekes az a levél ebből a szempontból, melyet Gyöngyössi István Széchy Máriának írt 1669. máj. 4.-én. Ennek az előzménye az volt, hogy Gyöngyössi Murány várában jól töltötte idejét és Széchy Máriával benső viszonyban élt. De valami „átkozott hirharang” azt terjesztette, hogy Gyöngyössinek a szolgálója „deli Diana” „szép Helena” vagy „kacér Venus” és ezért Gyöngyössit Balog várába száműzi a „Murányi Vénus”. A költő kéri Máriát, engesztelődjön ki és ha fényes napot nem is, legalább homályos hajnalt remél. Késég és remény között várja Mária válaszát.² De nem csak a levelekben, hanem egyes használati tárgyakon is feltűnik az idegen írás. Pl. II. Apafy Mihályné Bethlen Kata hagyatékában találtak olyan üvegpotharat, ami cseh üvegből készült, a fedelén a fejedelem címere, mellette a neve latinul. Egy másik nagy üvegen tíz kép ábrázolja az emberi életet, ehhez német magyarázatot írtak.³ Nem ritka a tót levél sem. Révai Kata Szidóni számos levelet írt tótul.⁴ Hivatalos nyelv a latin, így írta meg Lorántfy Zsuzsanna fia, Zsigmond temetése alkalmából a gyászjelentést.⁵

A következő században még inkább aláhanyatlík a magyar nyelv. Csak a XIX. század elején⁶ írja egy ausztriai származású, de magyarrá lett úrnő báró Vay Miklósné, hogy végre rájönnek arra a gondolatra az emberek, hogy az anyanyelvet művelni kell. Br. Vayné tiszteletpéldányt kap egy akkor megjelent műből. Tudta, ez célzás akar lenni sok olyan főrangú magyar származású nőre, akik jobban tudnak németül és franciául, mint az anyanyelvükön.

A leveleket egész-, fél-, vagy negyedívre írták. Gyöngyössi Istvának Széchi Máriához írt levele egész ivre írott.⁷ 1552.-ből való Lykerka Johanna levele, ez féliív papír. A papír vízjegye haránt ketté osztott koronázatlan pajzs, mindkét mezőben 1-1 hatágu csillag. Ezen a levélen a zöld viaszba nyomott gyűrű pecséttel ellátott pajzsos, az alakok nem láthatók jól, a korona helyén azonban az L. J. monogram tisztán kivehető.⁸ Nemcsak leveleket, hanem az ingóságoknak a leltárát is féliív papírra

1. inter spem et metum.

2. Thaly Kálmán; Még egy levél Gyöngyössi Istvántól. Századok, 1871 283 old.

3. Jakab Elek: Bethlen Kata hagyatéka Századok, 1883 791 old

4. U. o, 1888 801 old,

5. Szilágyi S; L. Zs, 65 old. 1652 márc. 5.

6. 1833-ban

7. Századok 1871 284 old

8. Thaly Kálmán Adalék a magyar háziipar történetéhez 1552-ből

írták és azt pecséttel látták el. Bottka Istvánné ingóságainak leltára félv papíron van, Cziráky Évával adott ingóságok leltára öt pecsétes, ennek a képe: pajzsban páncélos férfialak derékig, a sisak tollát nyíl lövi keresztül.¹ Negyedíves papíron írta levelét urának 1530-ban Telegdy Frusina.²

Nagy fontosságot tulajdonítottak annak, hogy *pecséttel ellátva küldjék* a leveleket. Nádasdy Orsika egy alkalommal azért nem írt az urának, mert nem találta a pecsétgyűrűjét. Az ura nem fogadja el az efféle kifogásokat s megnyugtálja Orsikát, szívesen veszi a pecsét nélküli levelét is. Válaszul Orsika más pecsétet használ s ezért bocsánatot is kér.³ Szalay Ágoston szerint a mágnások (nagyaságosak, magnifici) vörös színű pecsétet használtak, mások zöld, barna, vagy sárgás-fehér színűt. A gyászleveleken fekete pecsétet találunk.

Sokan kétségbe vonták, hogy nagyasszonyaink *maguk írták* volna leveleiket. Számos olyan adat van, ami azt bizonyítja, igenis sajátkezűleg írták s csak valami közbejött akadály miatt bízták másra. 1553. nov. 7.-én írja Nádasdy Orsika az urának: „bocsásson meg kegyelmed, hogy mással iratom e levelet”⁴ Bakics Anna, Révai Mihály felesége írja az urának, ha vétkes az írása, bocsássa meg az ura, mert este sietve írta. Másutt meg azzal menti magát, hogy a szeme fájt, azért nem írt sajátkezűleg. Egy alkalommal pedig ezt írja: „akarlak intenem és kérnem ezen kezem írásával.” A XVI. században a levelekre kívül ráírták háromszor, négyszer: „sürgős”, vagy „hamar”, „hamarsagal”.⁵

A *külső címzés* hosszú abban az időben és rendszerint azt is ráírták, milyen kapcsolat van a küldő és a címzett között. Például Bogdán Demeternek anyjához írt levele, melynek külcíme: „Ez a levél adassék az nihay Bagdan Istvanénak nekem szerelmes asszonyomnak és anyámnak tulajdon kezében.”⁶ Vagy Nádasdy Ferenc az anyjának így címezi: „Ez levél adassék az Nagyságos Kanisai Orsolla asszonynak, nekem szerelmes asszonyomnak tulajdon kezébe.”⁷ Avagy Nádasdy Zsuzsanna címzése bátyjának: „Nádasdy Tamás Nádornak: Magnifico domino domino Thoma Nádasdhi, illustrissimi domini gubernatoris locumtenenti, domino gratiosissimo ac fratri charissimo.” Azonban még a XVIII. században is találunk ilyen terjedelmes külcímet. Pl: Méltóságos gróf Teleky Pál uram kedves házastársának méltóságos gróf Vai Kata asszonynak nékem jóakaró asszonyomnak, az asszonyomnak nagy becsülettel.”

1. Eöör-Daonay Zsolt: Ingóságok leltárai 1615 és 1635-ből Sz 1874 152 old.

2. 400 magyar levél 5 old.

3. 1553 nov 7-ről keltezett levélben: Has autem litteras absente sigillo meo. alieno consignare feci 400 magyar levél 14 o.

4. „Ignoscat autem vestra magnificencia quod has aliena manu scribere feci litteras.”

5. „cito”-„cito”-„citissime”-„raptim” 400 magyar levél 190 old

6. U o 275 old

7. Nádasdy levelek 1565 nov 29 175 old

A XVI. és XVII. századbeli levelekben a *megszólítás*, úgyszintén az elbúcsúzás igen körülményes, de rendszerint ugyanazon formula szerint történik. A leggyakoribb kezdete a leveleknek: „Salutem et omnem felicitatem“ A befejezésben pedig annak a reménynek adnak kifejezést hogy az Úr továbbra is jó egészségben tartja meg a címzettet. Gyakori megszólítási forma az úr-uram kifejezés.¹ Érdekes, hogy a közeli rokonok is mennyire megadják a titulust egymásnak. A sok adat közül megemlítem Mayláthnéét, aki bátyját, Nádasdy Tamást „Nagyságos Uramnak“, sógornőjét pedig „Nagyságos Asszonyomnak“ hívja. A fiatalabb nőtestvért öcsém-asszonynak nevezik igen gyakran, de beszéljenek helyettem a levelek . . .

Révay Kata Szidónia, Ostrosith Mátyásné nagyon szerette az urát s így szólítja meg. „Szeretettel való szolgálatomat ajánlom kegyelmednek, mint szerelmes uramnak. Isten minden kívánta jókkal áldja meg kegyelmedet sok esztendeig, nagy szerencsésen szívből kívánom,“ s így búcsúzik tőle: „Kegyelmednek igaz házas társa szeretettel szolgál, amíg él.“² Gr. Széchy Máriát, gr. Wesselényi Ferenc nádor özvegyét a XVII. sz. kedvelt költője így szólítja meg: „Nekem holtig való kegyelmes Asszonyom,“ s így búcsúzik „ . . . az ő szegénylegénysége szerint bizony te-kélléles szolgálja Nagyságodnak az szegény Gyöngyössi István.“³ Különösen a XVI. sz.-beli levelekben, Nádasdyék levelei között érdekes aláírásokat figyelhetünk meg. Pl. a nádor a feleségének a következő tréfás aláírásokat alkalmazza: „az te villámkovácsod,⁴ vagy másutt „az te vén Nádasdy Thamás Házas Társod Nádorispán,“ vagy „az te Tarkód,“ (1561 márc. 29 67 old.) „az te Ősz kányád,“⁵ de néha méltóságteljesen kírja a címét: Tomas de Nádasd Palatinus et Locumtenens S. Caesar. Regiaeque Majestatis etc. Viszont Orsika szerényen írja alá a nevét „szolgáló leánya kezeirása Orsolla, az nagyságos Nádasdy Tamásné.“ Itt említem meg, hogy Orsika kezdeiben latinul íratott az urának, később valószínűleg az urától tanult meg magyarul. Helyesírása ugyanaz, mint az uráé s ez mutatja leginkább az előbbi feltevés valószínűségét. Lorántfy Zsuzsanna aláírása a hozzátartozóihoz intézett leveleiben csupán a nevét: — Zsuzsanna Lorántfy — írja oda A megszólítás az urához: „Szolgálók kegyelmednek, mint szerelmes uramnak az Úr Isten áldja meg kegyelmedet szerencsés boldog hosszú élettél és jó egészséggel.“⁶ Amikor Debreceni Tamásnak, a magyarországi uradalmak főigazgatójának ir Patakvár építése, díszítése ügyében, akkor természetesen használja teljes címét: Susanna Lorántfy Dei gratia Transylvinae Principis a partium

1. „Magnifice domine, domine mihi graciousissime servitiorum meorum commendationem“

2. Századok 1888 808 old.

3. Thaly Kálmán Sz. 1871 281-284 old.

4. Nádasdy levelek 1560 jul. 16 58 old

5. 1561 ápr. 1-én 68 old.

6. L. Zs. 52 old.

regni Hungariae Domina et siculorum comitissa.*

Végül még a *keltezésről* is néhány megjegyzés. A XVI. sz.-ban kelt levelekben találtunk arra számos adatot, hogy a keltezést valamilyen névnaphoz, vagy ünrephöz viszonyítva számították. Pl. Maylátné 1548 szept. 23.-át így fejezi ki: „Kisasszony nap után való vasárnap,” vagy másutt elhalasztottak valamit szent Márton napjára. Gyakori szent Máté után való vasárnapra, vagy Kisasszony havának 4.-ik napjára, - vagy vagy szent Mihály hó 22.-ikére való hivatkozás. Ugyancsak Maylátné írja Nádasdynénak, hogy küldjön egy képet fiáról, mert nagyon szeretné már látni. (a sógornőjénél nevelkedett a gyermeke.) Ha esetleg Olaszországba küldik a fiát akkor egy darabig eléje utazna, hogy az uton találkozzék vele. Kelt Lucza asszony után való szerdán (dec 18.-án.) Szent Máté előtti hétfőről való keltezést is találtunk. 1543.-ból való egy ismeretlen nagyasszonynak címzett levél b. Gerdy Demeter szolgától. Itt a keltezés ilyen. Fogaras, (Kelt husvét után való harmadvasárnapnak hétfőjén.)²

Általános szokás volt így jelezni a keltezést. Nemcsak a nagyasszonyok levelében, hanem író embernél is találjuk így. Pl. Verancsics Antal m. kir. helytartó esztergomi érseknél. 1510-ben gyertyaszentelő boldogasszony hetében Nándorfehérvár között, Szenderő között, Terek Imrehet fehérvári bánt megverik az terekek. Továbbá ugyan ebben az évben szent Lőrinc nap után támada Magyarországon egy igen nagy döghalál, mikor számtalan ember halt meg.³ Másutt is: 1514-ben Tamás érsek szent György nap táján kihozza a keresztet, hogy felvegyék mielőtt háboruba mennének.

„1521. táján szent Péter szent Pál napja két nappal elmult, hire jutott, hogy a török császár, Szulejman megszállotta Sabácot.“⁴

1526-ban szent Illyés napján Lajos király kiszállt Budából, Mohács felé indul.⁵ Más vonatkozásban pedig „Szerdán dileds szent János nyakavágása napján.“⁶

* U. o. 62 old.

² 400 magyar levél 24 old.

³ Verancsics A. Összes művei Pest, 1857

⁴ U. o. 16 old.

⁵ U. o. 21 old.

⁶ U. o. 22 old.

Nagyasszonyaink tevékenykedése.

A XVI—XVII. században a török kultúra minden téren éreztette hatását. A magyar kertkultúra, a királyságbeli és erdélyi nagyúri kertek, a hódoltságban levő ferencesek kertjei a török kert-kultúra intenzív hatását mutatják. Nincs kizárva az sem, hogy a tulipán is a törökök útján került hozzánk, bár az eddigi adataink szerint Konstantinápolyból Hollandiába került s innen megint keletre jutott. A nárcisz s egyes keleti rózsafajok török közvetítéssel jutottak el hozzánk, úgyszintén a jobb minőségű dínnye mag is. A kertek formája, beosztása, kezelése azonban továbbra is a nyugati hatást mutatják, vagyis a renaissance és barokk ízlés szellemét. A parasztlakosság a monostorok kertjeiben papoktól tanulja el a virágápolást.¹

Sokan a *kertészkedést* tartják a kultúra fokmérőjének. Ha ez igaz, akkor nálunk a XVI. században már magas fokon állt a kultúra, mivel nagyasszonyaink nagy szeretettel és hozzáértéssel foglalkoztak a kertésszettel. Ennek eredménye az lett, hogy jobban is ragaszkodtak a honi földhöz, mint férjeik, akik állandóan külföldön tartózkodtak.

Nagyasszonyaink maguk is dolgoztak veteményes-, virágoskertjeikben, sőt a náluk nevelkedő fiatal lányokat is belevonták e munkakörbe. Munkájuk eredményeként a királyi udvarba is küldtek „kóstolót“, s mily nagy örömük volt, ha megdicsérték őket. Nádasdy írja feleségének: ² „Az úrgombákat az te neveddel beküldtem vala királyné asszonynak, kit jó néven vett tüled és igen köszönte. Küldött volt benne királynak is, kit az ő asztalán láttunk. Báthory uramnak is te szóddal küldtem gombákat.“ Gyümölcsöt is küldött Nádasdyné a királyi asztalra. Ugyanez év márciusi keltezéssel olvashatjuk: ³ „az gyümölcsöt, kit királyné asszonynak be kell az te neveddel mutatni. én magam szépen beraktam a skatulákba s az levelet is megíratam ú folségének, le is pecséltettem gyűrüddel.“

Nemcsak a királyi udvarba, hanem kedves ismerőseiknek is juttattak a maguk termesztette gyümölcsökből. Frangepán Katalin pl. Ka-

1. Szekfü Gyula: Magyar történet a XVII. században 66 old.
2. 1559 május 31-én, Nádasdy levelek 41 old.
3. U. o, 37 old.

nizsai Orsikának szívélyes hangon köszöni meg a korai káposztát, s csodálkozik, hogy hiszen még az ő vidékükön nem is látni senkinél!¹ Másik nagyasszonyunk Forgách Zsuzsanna is küld szép káposztafejet Soós Klárának ezen kísérőszavakkal: „Én pedig ezt magam és az én leányasszonyom ültettük.“ Soós Klára ura Zay Péter, egyik levelében felsorolja, mennyifélét küldött, hogy a felesége a kertjében elültesse: uborkát, szekfűvirágot, körömvirágot, mályvarózsát, muskotály-körtét. Nádasdynak április elsején küldött Orsika spárgát, amit kertjéből szedett, erre ura nem éppen üdvarias hangon válaszolja, hogy ahol tartózkodik, Leokán már meg is únta régen. Más levelében buzdítja Orsikát, hogy a muskotály-körtéjével díjat nyert a királynál s igyekezzen a dínnyeszézonban is első között lenni.² Sőt utasítással is ellátja feleségét, hogyan juttassa el a gyümölcsöt: amikor a sóstejet küldi, azon a szekéren küldjön dínnyét is, de „jól takargassák be, nehogy megtörődjön.“ Egyik levelében üzeni Nádasdy feleségének, hogy ne hagyja a királynét cseresznye nélkül, de hozzáteszi, hogy a legjavából, az „öregszeműből“ küldjön. A legszebbet küldték másnak, egyrészt kedveskedésből, másrészt szeretetreméltó hiúságból.

Amikor Orsika fia, Ferenc felnőtt s a királyi udvarba került, írja anyjának, hogy a fiatal fákat bemutatja majd őfelségének.³ Milyen híresek voltak a csemetefái nagyasszonyunknak, mutatja az is, hogy még a király is azokból ültetett. Orsika azelőtt urának küldött sok csomagot, mióta fia felnőtt, annak. Figyelemre méltó pl. 1559. márc. 7.-ről keltezett levélből megtudjuk, hogy 8 tuna zsaladját, (saláta) 1 tuna tentahalat küld, ezenkívül bőjti eleségre apróbélest, mákosrétest, aszúgyümölcsöt stb. Van amikor bírsalmát,⁴ úrigombát is⁵ küld, vagy makaria körtvélyt,⁶ sőt még virágot is küldött férjének, ismerőseinek. A virágot is szeretettel ápolták s gyakorlati célokra is felhasználták azokat. A lányok virágot tűztek hajukba, ruhájukra; a férfiak a kalapjuk mellé; különösen ha csatába indultak. A háztartásban is szükségük volt illatosítókra. Nádasdy levelekben olvasható, hogy a rózsavízet ostyabélésnek használták fel, sütöltek, főztek vele, sőt a befőtteket is illatosították. Rózsamézhez, „becsínált viola“ készítéshez használták fel a virágot.

Poltári Soós Kalára kertjeinek dísznövényei és válogatott gyümölcsfái országszerte jóhírnékek voltak. Ez fontos, mert a XVI. sz. végén nálunk csak kivételesen fordult elő az efféle; tehát a díszkertészet előrehaladott műveltségre és jóízlésre vall. Kertjeiben rózsza, puszpánka, rozmarin, liliom virított. Gondozott veteményes kertje dúsan termő. Gyü-

1. — — isto tempore capita caulium in isto regno nos vidisse nunquam

2. Nádasdy levelek 1558 jun. 22.

3. Nádasdy levelek 1558 jun. 22, 24 old.

4. Nádasdy levelek 112 old. 1561 nov. 8. levél.

5. 1558 aug. 17. 25 old. 1559 máj. 31 41 old. 1569 szept. i. 213 old.

6. 1569 szept. 29, 215 old.

mölcsefái közül birsalma, duráncai barack, veres mogyoró-cserjéi és cseresznyefái híresek voltak. Elfajta csemetefákból Nyitrára és Túróc-vármegyébe is küld.¹ — Lorántfy Zsuzsanna kertjébe egy alkalommal százharmincegy tulipán gyökeret és tizenkét sárga nárciszgyökeret hozatott Patakra Pozsonyból. — Révai Kata Szidónia a legnagyobb gondjai között sem felejtkezett meg a kertjéről. Amikor Bécsben tartózkodott, hogy férje kiszabadulásáért mindent megtegyen, írja az urának: Jancsi csatlósa vigye be a házba a pomagrana fákat, a kertész pedig ültesse át faedénybe, úgy mint a narancsfákat.² Ugyancsak ő írja néhány évvel később, „nekem bár csak jó dinnye magvát s jó saláta magvát hozzon, magának pénzt akár mázsákkal.³ A későbbi nagyasszonyaink is foglalatoskodtak a kertben. Bethlen Kata utmutatást kér sógorától széki Teleki Sándortól a sáírángyökér elültetésére vonatkozólag. Továbbá küldjön csemetefát az ő „csokros meggyfái” közül, egyben tudalja sógorával, hogy szívesen vesz inast, aki a kertészet titkait óhajtaná elsajátítani. Gróf Bethlen Katától egyik rokona sárga hiacintot kér, de sajnálattal válaszolja, hogy neki csak fehér színű van a kertjében.⁴ Érdekes adat, hogy a külföldről betelepedett, magyarrá lett br. Vay Miklósné férje hozza be hozzánk a szántóvelő eszközöket, megismerteli a földmivesekkel a Csok féle vetőgépet. Kezdelben a drága pénzen szerzett vetőgépeket egyrészt a munkások tudatlansága, másrészt rosszakaratuk tette tönkre. Csak addig haladt a munka, míg a felügyelő szemét magukon érezték.⁵

A XVIII. sz.-ban nagy az ellenszenv a burgonya iránt. Br. Vay Miklós honosítja meg Szabolcs, Borsod és Zemplén megyékben. Jellemző nagy buzgóságára, hogy mikor a krumpliföldjét megdézsmálták, örült, mert ebben a burgonya fokozottabb elterjedésének előjelét látta. Nem is engedte, hogy a tolvajokat megbüntessék.

Nagyasszonyainknak kellett az egész *gazdálkodást* ellátni, mivel férjeik minden idejüket a török ellen való védekezésben töltötték el. Házukban egész sereg ifjú és leány nevelődött. Katonák, mesteremberek, háztartási alkalmazottak vették körül őket. Képzeltető, mennyi gondot jelentett a nagyasszony számára ellátásuk. Nádasdy Ferenc udvarában tizennégy asztalnál étkeztek. „Az első asztal az úr asztala volt. Vele együtt étkeztek a főemberszolgák. A másodiknál a praefectus, a karmester, a német titkár, Gergely deák és a patikárus ültek. A harmadik asztalnál a hopmester, a porkoláb s azok a főemberszolgák ültek, akik az úr asztalánál el nem fértek. Azután következtek: a leányasszonyok asztala, a dajkák, muzsikusok, mesteremberek. gyöngyízüők, szakácsok s

1 Deák Farkas: Magyar hölgyek levelei 13-14 old.

2. Századok, 1888 889 old., 1671 okt. 8-i levél.

3. U. o. 894, 895 old.

4. Gróf Bethlen Kata írásai és levelezése Bp. 1922.

5. Jókai Etelka; Br. Vay Miklósné, Adelsheim Johanna br.-né: Emlékek, levelek.

kukták, a tizenegy magyar főtrombitás, a csatlósok, a sütőné... stb. asztala. Az utolsó, vagyis a 14. asztalnál a kocsisok, a lovászok és a három discantista étkeztek.“¹

Takáts Sándor még egy nagyobb udvartartást is leír. Említi, hogy Batthányi Ádámnak a három várkastélya közül a németujváriban a „continuus“ uraimék száma 49, a házi uraiméké 49, az urak szolgálói, azaz katonái 151, kis inas 14, étékfogó 25, ezenkívül 27 leány és leány-asszony, 7 deák, 28 urfi, 8 szakács, 16 muzsikus, 17 mester-inas, 16 lovász, 4 mosólány, 7 csatlós, 9 kocsis, 8 sáfár, 8 fonóasszony, 4 patakörző. Ebben az udvartartásban egy évben 49.438 pint bor és 303.670 cipó fogyott el.²

1552-ből, tehát a legrégebbi ránkmaradt levélből való Lykerka Johanna (Joanna de Lykerka) asszony levelei, amit Melczer Andrásnak (Melcher Andrea) tiszteletreméltó barátjának küld Thorna várából. Viola licitáriumot és egy év előtti meggylicitáriumot küld, ami Pápai-Páriz Ferenc tanúsága szerint a mai gyümölcsíznek, vagy befőtt gyümölcsneműnek felel meg.³

Tehát, mikor itt volt az ideje a gyümölcseltevésnek, bőven kijuttott a munka ebből is. Hogy mennyi dolgot adott az efféle, arra nézve látjuk Nádasdy Orsika néhány levelét. 1550. szept. 24.-én⁴ küld egy kemence cipót, ezenkívül pogácsát, peracet s egy hét mulva⁵ ismét 300 cipót, peracet, pogácsát, sóstejet, halat. Máskor meg a leokai, (sopron-megyei Léka) kapuai, sárvári házából küldött szalonnát,⁶ spárgát. 1555. okt. 1.-én harmadfél száz cipót küldött és bélesekét.⁷ 1558. okt. 31.-én rántott halat és tengeri rákot küld.⁸ 1559. jan. 9.-én⁹ 12 tuna salátát, 3 tuna tentahalat, 1 putton brisalmát,¹⁰ 1 tung muskotályalmát, 1 fazék sóstejet, 10 kövér kappant.

A fáradozó nagyasszonyok gyakran összekötötték a kellemest a hasznossal, szívesen halásztak. Egyik levelében Nádasdy írja Orsikának: „Ezen meglátom, ha emberbak vagy, hogyha az tó halából pénzt is vesz, az tókat is mind meghalásítod belőlő és az, kiknek halat ígértem, azoknak is mind megadod és annak fölöttő mind magadat és mind engemet s mind az egész népet jól tartod belőlő ez böjtön. El ne feledd Zrinyi uramnének és Kinspergerné kománk asszonynak halat küldenyi“.¹¹

1. Takáts S: Magyar nagyasszonyok 17 old. Orsz. levélt. Nádasdi codex 7. 1648 nov. 10.

2. U. o. 18 old.

3. Thaly K: Századok 1874 514 old.

4. Nádasdy levelek, 79 old

5. Nádasdy levelek 1550 okt. 2-i levél 80 old.

6. 1553 ápr. 12 9 old, 1559 febr. 4 34 old.

7. U. o. 94 old.

8. U. o. 101 old.

9. U. o. 102 old.

11. 1559 febr. 26-i levél, 37 old.

Valahogy úgy tűnik fel, mintha a férj nagyúri gesztussal ígérgetne másoknak mindent, hogy lássák, milyen ügyes az ő felesége!

Azért is helyes volt a gazdálkodásuk, mert ha pénzre volt szükségük, eladhattak valamit. A termés legnagyobb részét mégis a családtagok fogyasztották el. Nádasdy írja egyik levelében: „... igön köszönjük mind az sok jó körtvélyt, mind az sok jó gombát, kit küldtél, kiből kiadom szóddal az királyné asszony részét is.“ A következő évben megköszöni feleségének a birsalmát s a scordiumot, azaz az ezerjő fűvet. Egyben kéri Orsikát, az otthonmaradt birsalmából készítsen kemény liktariomot, esetleg, ha maga nem vállalkoznék rá, akkor hívja el a patikust s azzal készítse el.¹

A XVI. századból való Bethlenfalvi Thurzó György nádor özvegyének Czobor Erzsébetnek *ételreceptje*, amelyben így ad tanácsot: „Májusban kukurik gyökeret kell szedni, egy dézsával. Megtisztítás után egy éjszaka vízben áztatni, apróra vágdalni, vasfazékba tenni, ha nagy a fazék, akkor 200 tojásfehérjét kell beletenni, jól megfőzni az egészét, apróra vágdalni, egy fehércipó belét beletenni, apróra szaggatni, 2 apró limoniát apróra metélni, 3 diónyi nádmézet beletenni, kecsketejet rátölteni s így égetni.“ Révai Kata Szidóniának három vármegyében levő udvartartását kellett gondozni. Illaván, Ludányon és Liptó Ujváron. Minden gond őt terhelte, hiszen az ura, Ostrosich, mint főhadi biztos, az ország különböző vidékén a táborozó katonasággal időzött. Később meg a Wesselényi féle összeesküvés gyanuja miatt volt távol otthonról.² Amikor egy táborozás alkalmával nem tudott hazamenni pünkösdi ünnepekre, a felesége kalácsot, kappant küld neki, azzal a tréfás megjegyzéssel, hogy nem mintha a zsolnai menyecskék nem tudnának sütni ilyent.

Nagyasszonyaink idejében gondoskodtak arról, hogy a gyümölcs terméséből a hosszú téli hónapokra is bőven jusson. Ezért a *gyümölcsettevésre* nagy gondot fordítottak. Oly sűrűre főzték be a gyümölcsöket, hogy az olyan lett, mint a sajt.

A birsalmasajtot úgy készítették, hogy a meghámozott birsalmát vasfazékba téve, borban puhára főzték, azután kiszedték a borból s nádmézet tettek bele s addig főzték, míg a felére besűrűsödött. Skatulyákba téve szélmentes helyre állították, amíg kihült. Az izlésük merőben más volt, mint a mai emberé. A körtét vajban sütötték ki, vagy borban megfőzték. Készítettek almafánkot, kajszinbarack pogácsát, habos meggykását, őszibarackkását, eperkását. A legtöbb gyümölcsizebe borsos mézet tettek. Az uborkát, egrest, céklát, köményt, kaprot sósan fogyasztották; s tudvalevő, a sós étel után szomjas az ember, nagy mértékben fogyasztottak bort. Ennek természetes következménye lett a podagra. Híres bor

1. Nádasdy levelek 1561 nov. 13, 69 old.

2. Komáromi A: Századok, 1888 800—1 old.

volt a pataki, újhelyi, gönczi. Az árpasört otthon főzték, mint Lorántfy Zsuzsanna gazdasági naplója mutatja.

Régi nagyasszonyaink sokféle virágvizet készítettek, amiket kis üvegekben raktároztak el. Lorántfy Zsuzsanna pataki várában készített rózsá-, gyöngyvirág-, petrezselyemvizet, szegfűecetet, levendulabort, fodormentavizet, sóskavizet, eufroziavizet. Gazdasági naplójában felsorolja, hogy egyik évben mennyi gyümölcsöt tett el a téli időszakra. Volt ott: 15 köből asszú szelíd gyümölcs, 379 k. szilva, 566 k. asszú vadgyümölcs, 31 k. asszú som; 34 k. asszú kökény.

Sikerrel folytatták nagyasszonyaink a *baromfi tenyésztést is*. Kora tavasszal küldtek fel a királyi udvarba „lúdfiakat”. Tartottak sólymot, dámvadot, pávát, karvalyt. Ezek közül a sólymot betanították „madarászatra”-ra, vadászatra pedig a kutyát. Kanizsai Orsika fiának idomított agarat küldött Bécsbe. Nádasdy azt írja feleségének, hogy a lúdfiakból egyikök se egyen, mert a királyné asszonynak kell azt ajándékba küldeni.*

Nagyasszonyainknak rengeteg munkát adott olyan dolog, ami ma eszünkbe sem jutna. Ma, ha szükségünk van valamilyen *iparcikkre*, megvesszük készen. Abban az időben *otthon készítettek* csaknem minden dolgot, amire szükségük volt. Lorántfy Zs. naplóját lapozgatva, elcsodálkozhatunk hány fajta mesterembert kellett otthon alkalmaznia: Tégla- és fém-égetőket, mészégetőket, kőműveseket, malommestereket, asztalosokat, bogárnárokat, kovácsokat, lakatosokat, kerékgyártókat, hálókötőket, fazekasokat, bortöltőket. Ezek a mesteremberek egy-egy nagy udvarházban dolgoztak s egyszerre sokat készítettek mindenkől. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy akkor még nagyon rosszak voltak a közlekedési viszonyok, s így ritkán jutottak el ismét egy-egy udvarházba. Bocskai György Nádasdy Ferencet kéri meg, írja az anyjának, hogy adjon el neki néhány ezer zsindelyt. Sárosi Juditnak Lorántfy Zs.-hoz írt leveléből tudjuk, hogy a takácsokat egész évre szerződötték és ezen idő alatt folyton készítették a vásznat. Előre kialkudták, hogy a készített vászon singjéért mennyit számítanak. Jó iparost keveset lehetett találni. Mutatja ezt Thurzó Anna levele, amit gondnokának írt: „küldj mindjárt hat jó subát nekem, mert a szabómnak tartozom vele. Ha most nem adhatom meg neki, elhagy s ez kellemetlen lenne részemre, mert ez féle embert nem mindenütt találny.”² Az elkészített cikkekből juttattak a távollevő hozzátartozóknak is. Kanizsai Orsika a fiának a ruhaneműeket otthon készíteteti. Pl. 1568-i levelében kéri Ferenc az anyját, hogy csináltasson gombokat a dolmányára, subájára és felső ruhájára.

Még egyebet is otthon állítottak elő. Bethlen Kata írja Teleki Ádámnak, hogy nem küldheti el egyik emberét, mert az éppen a hinta-

1. 1568-ban fiók, Ferenc köszöni meg a küldött lúdfiakat
2. 400 magyar levél, 344 old.

jának csinál új borítást. Ugyancsak Bethlen Kata kéri a sógorát, hogy vegyen neki hat féle színű szőrt, amivel megvarrhatja a széket. Kéri, hogy testszín, zöld karmásin, égszínkék, narancsszín, hamuszín legyen. Nagyon szerettek kézimunkázni. Bethlen Kata rokonának, gr. Teleki Lászlónak küld kardszíjat, amit maga szövött otthon.

Az elmondottakból láthatjuk, nem volt olyan ága a gazdaságnak, amiből asszonyaink bőven ki ne vették volna részüket. Bornemissza Anna erdélyi fejedelemasszony, Apafy Mihály felesége, gazdasági naplójából 1686-ból való adatokból olvashatjuk, mi mindenre terjed ki a figyelme. Szó van ott cselédbérszerződésekről, konyhai rendtartásról, étlapok összeállításáról, gazdasági kimutatásokról, vadászszerszámok beszerzéséről, borokról.¹

¹ Századok, 1877 38 old. Thallóczy Lajos: Bornemissza Anna gazdasági naplója.

A nagyasszony és környezete.

A nagyasszonyainknak nagyarányú elfoglaltsága mellett jutott arra is idejük, hogy úgy a családjuk, mint a rokonaik, ismerőseik iránt szeretettel érdeklődjenek, férjüket a gondban vigasztalják, gyermekeik lelkébe beoltsák a szép, a jó, a nemesség érzetét és ott álljanak mindig, ahol segítő kézre, tanácsra van szükség.

A XVI. sz.-ban a nő mindig *aláveti magát ura akaratának*, férje akaratát magáévá teszi, szívesen szolgál urának. 1530.-ból való Telekdy Fruzsina levele: „... akarok kegyelmednek az én gyermekeimmel szolgálni Istenben és e világ szerint, míg az lélek énbennem tart, mert meg is vagyok kegyelmednek igaz társ és szolgál, mint annak előtte is leszek az míg élek!”¹ Másik levél mutatja, hogy Majláthné milyen fáradtsággal szerezte vissza az ura tetemét. „Irtam vala Rusztán basának is, az én szerelmes megholt uram teteme felől, hogyha életében az ő kegyelme szabadulása nem lehete, immár adnáják csak az hideg tetemet meg mely levelet pap és az zsidó Ábrahám be nem hagyott az basának hagyni. Ez okát mondják, hogy ha az basátul kéri, az basa mindjárást sommát kíván érte és azt izenték, hogy legyenek békességes addig benne, míg az adót bevíszik és az, ki az adót bevíski, csak avval szerezzen meg és annak legyen akaratja reá, igen kinynyen kihozhatják akkor, csakhogy legyen egy emberem és nekem is ott, mert ők tették el és ők tudják, hol vagyon és egy éjszaka ők kivesszik és egy szekrénybe szegeznek, az követek kihozhatják.”²

Kanizsai Orsika az engedelmes asszonyok mintaképe, valósággal nincs is saját akarat. Irja az urának,³ hogy el kell mennie a sárvári birtokáról, mert sok a beteg az udvarának területén és a városban is. Kérdi, hova menjen. „Mindazonáltal ne úgy legyen mint én kívánám, hanem úgy legyen az, mint kegyelmed akarja.” Mint aggódó hitves is mutatkozik. Tudja, hogy az urának hidegglelése volt, kéri⁴ ezért, gyorsan értesítse hogylétéről — bár ura azzal távozott, ha nem ír, az jó jel — mert „meg nem maradhat az én bolond szívem és gondolatom.”

1. Szalay Ágoston: 400 magyar levél, 15 old.

2. Majláthné Nádasdynak írja. Nádasdy levelek, 152 old.

3. 1557 ápr. 2-án, 98—99 old., Nádasdy levelek

4. 1562 ápr. 11, 114 old. Nádasdy levelek

A következő két eset azt mutatja, *milyen leleményesnek kell lenni*, s mennyire tudnak cselekedni is a nők, *ha szeretteik érdekéről van szó*: Révai Kata Szidónia férjét letartóztatták. Azzal vádolták, hogy részese a Wesselényi-féle összeesküvésnek, mert a vezetőikkel tárgyalt, holott ezekhez csupán rokon látogatásra ment és hogy olvasta Drabik Miklósnak a Habsburgok elleni könyvét. Tisztázták e vádak alól, de nehezen engedték szabadon, mert súlyos váltságdíjat akartak. Halálra is ítélték, hogy jobban megijedjen és fizessen. Felesége utánjárásának köszönhető, hogy kiszabadult s a vagyonát is visszakapta. A szerető hitves nem tudott a kancellár elé kerülni, így akkor ment be, amikor a kancellár feleségénél időzött. Később mégis azzal vádolták, hogy a felkelőkkel tart titkon s a hűtlenség vádját kimondva (nota infidelitatis) elfoglalták az ő, valamint neje vagyonát.¹

A szeretetet viszi rá ugyancsak Csicsó Kereszturi Torma Évát arra, hogy gr. Károlyi Sándornak, a szatmári pacificatornak írjon, hogy eszközölje ki fiának Mikes Kelemennek az amnesztiát a királyi udvarnál. Ugy tünteti fel, mintha Mikes még csak mint tizenkét éves gyermek került volna akarata ellenére Rákóczi fejedelem mellé, aki még „meg nem ért ifjú, hanem a külső cifraságon kapott inkább.” Soraiban 5 évvel fiatalítja gyermekét mint amennyi a valóságban. Ugyanekkor külön ír Torma Éva Károlyinének is, hogy a fia csak 12 éves korban, mint inas került Rákóczihoz, eszközöljön ki részére „gratiát.”²

Vannak azonban igen szánandóak is nagyasszonyaink között. Forgách Zsuzsa házassága boldogtalan, otthagya férjét, mert nagyon gorombán bánt vele. Az ura Révay Ferenc maga ír beismerő vallomást: „Egybekelésünk után két héttel megvertem, összetiportam s ezt gyakran tettem, oly csekélységekért, amelyek szót sem érdemeltek volna, arcul ütöttem megkorbácsoltam . . . sb. A boldogtalan nőt megszöktette egyik rokona, aki ellen később „in hoc regno inauditus raptus” vádja alapján pert indítottak. Ez oly botránys eset volt, hogy a szentszék elé került az ügy.”³

Másik szomorú eset. Révai Kata Szidóniát nagyon megviselték a sorscsapások, ekkor írja az urának: „úgy látom, csúfos a világ, annyi-val inkább az emberek.” A lehangoltságának oka érthető. Mint már fentebb említettem, vagyonukat elkobozták, a megmaradt Szent János kastélyuk leégett, meghalt gyermeke, rokonai pörökkel akarták kifosztani még abból is, ami kevés megmaradt. Az örökség hajhászók is elkedvetlenítik: „talán már az idei ugorkát sem akarták, hogy egyem”, írja 1688-ban.⁴

Forgách Máriának az ura háboruba készül. neje kéri, vigye őt

1. Komáromi. Századok 1888. 883—887. o'd.

2. Thalý Kálmán. Magyar történetírók.

3. Deák Farkas Magyar hölgyek levelei.

4. Deák Farkas. 10—12. old.

magával, „hisz jut nekem is egy darab kenyér, csakhogy Kegyelmed oldala mellett lehessen. Ez a nő, mintaképe a hű feleségnek, a gyengéden szerető édesanyának s mind e mellett az önérzetes büszkeségnek, a törhetetlen puritánizmusnak.

Minden gondolatuk a *gyermek testi-lelki jólétének előmozdítása*. Sigér Anna' így ír fiának: „Én a te anyád, ki igazán mondhatom, hogy hív és édesanyai szívvel voltam hozzátok, mind testi s mind lelki dolgokban, mert soha sem éltetmet, sem egészségemet, sem fáradságomat nem becsültem fel jobb a ti jótoknál; nagy igaz szívvel fáradtam feltartástokba és jóra való tanítástokba.² Bármelyik nagyasszony levelét boncolgatjuk, azt vesszük észre, hogy szeretettel, alá-atossággal vannak eltelve férjeik iránt. Zrinyi Kata pl. valósággal ura szolgálójának tekinti magát. Egy pár levele tanúsítja ezt, mint alább következnek: „Kegyelmednek mint szerelmes szíves édes lelkem uramnak, holtig való szolgálatomat és az én Kegyelmedhez való tiszta szívből való szerelmemet ajánlom“. Másik levele szintén a ragaszkodását mutatja: „Ha kegyelmed engem szeret, siessen haza, én holnap várom Kegyelmedet, ha Kd nem jön holnap, bizony elég nagy bánatban leszek. Irja meg Kegyelmed, mikor indul, hogy és mely úton jő“.

Érdekes két levél. Az egyiket a haragos anyós Báthory Zsófia írja, a másik pedig válasz rá a menyétől Zrinyi Ilonától. Önérzetesen vissza utasítja az *az idősebbnek kijáró tisztelet hangján* az őt ért vádakat.³ „Az én kedves menyemasszonynak, Szeréni Ilona asszonynak adassék. Jó egészséges hosszú élettel áldja Isten kegyelmedet, az gyermekekkel együtt. Hogy az gyermekek jó egészségben vannak, azon örülök, csakhogy igen mocskos a híre, hogy az nyócz esztendő Juliánka áruban bocsájtatott — minap is az részegek között nyalták-falták, úgy beszélük; ez vagy igaz, vagy nem, de okot az ilyenekre adni nem kell.

Már azt is felveték vala, hova megyen gróf uram, (Thökölire céloz), Makoviczára mátkájához⁴ megyen; ha szegény édes fiam élne, megjsökné ezt, meg sem engedné; ugyanis ki látta mostani állapotjában Julijánkat affélében keverni! Szabad emberséges embernek másokhoz menni: de az ilyenekre okot nem kellett és ajánló szókat adni; az ilyenbül nagyobb rossz is szokott következni. Most is kegyelmed részirül adatott, ok az sztropkói alkalmatosságra. Isten legyen kegyelmeddel.“

Ezt a levelet 1680-ra datálják, mivel Julianka ekkor volt 8 éves, másrészt pedig a válasz erre 1680-ból kelezett.

1. Deák Farkas. 10—12 old.

2. Deák Farkas. Magyar hölgyek levelei gyűjtemény.

3. Báthory Zsófia levele Zrinyi Ilonához. Bujdosó Valentinus Sz 1875—6.

4. Zrinyi Ilonát érti alatta. Ugy látszik megsejtette előre, hogy a gróf felesége lesz menyec s hűtlen lesz az özvegyi fátjához.

„Kegyelmes Asszonyom!”

Édes Kegyelmes Asszonyom én Nagyságod levelét alázatosan vettem, melyekből Nagyságod ellenem való neheztelését szívem fájdalommal értettem Juliánka állapotjára nézve, mely dolgot Nagyságodnak nem úgy mondtak, a mint a dolognak valósága volt. De bizonyítok az élő Istennel és páter Ordódi urammal és több becsületes emberekkel, kik jelen voltak, hogy valamit az én ártatlan gyermekeimre fogtak, abban semmi sincsen. Ha Nagyságod az én erkölceim felől kételkedik: én arról nem tehetek, ha pediglen engem böcsület szerető asszonynak ismerte és ismeri lenni Nagyságod, miért tehát engem oly átkozott anyának tart, hogy engedném szemek láttára az én ártatlan nyolcz esztendőös leánkámat, az ilyen ország-gyalázatjára nyalni és falni? Mely dolgok hogy voltak, pater uram Nagyságodnak bőven megírja, abból megértheti Nagyságod. — Az armistitum is publicaltatván, Gróf Thököli úram ideizent: hogy eljön, ki is feljövén a várban, hétfőn ebéden levén itt, ebéd után mindjárt lement. Én nem mondhattam, hogy ne jöjjön, mint más becsületes embert, úgy kellett ő kegyelmét is látnom, az mint mások is azt cselekszik, az melyre megyen. Elhittem, ennek is kétképpen fogják hírét vinni Nagyságod eleiben. — Ez, mi, már Nagyságod kegyelmessége: ha hiszi, vagy nem? Én arról nem tehetek; mindazonáltal — lehet és Nagyságod kegyelmessége volna — kérem alázatosan a Jézusnak szent vére hullásáért: Adja tudtomra, kiásoda az az én jóakaróm? Kí táplálja ilyen hirekkel, az én gyalázatomra, — Nagyságodat? Jobb volna, engem az én gyermekeimmel együtt, hogy megölne, hogysen ilyen mocskos hirekkel gyalázza Nagyságod, s mind más emberek előtt; kiben ha érzeném valamiben magamat; én soha Nagyságod szeméi eleibe nem mennék; de Nagyságod is látván azt, hogy ebben semmi sincs: há akarja, hogy az én két árváimmal Nagyságod udvarlására menjek: küldjön éretem, én kész vagyok Nagyságod szolgálatjára menni. Ezzel Istennek ajánlom Nagyságodat, én pediglen maradok Nagyságodnak

Makovicza, 21. February, 1680

alázatos szolgálja

Zríny Ilona.

Címzés: Nagyasszonyunknak ő Nagyságának írott válasz.¹

Lorántfy Zsuzsanna, kora egyik legkiválóbb nagyasszonya. Leveleiből is megítélhetjük azt a gyengéden szerető viszonyt, ami közte és a hozzátartozói közt fennáll.

Mint aggódó anyát szemlélhetjük, mikor fiának, Zsigmondnak (Sigismondo) írja, hogy az ő fokozatos ímáinak tudja be, hogy sok beteg mellett az ő fia egészséges.² Gyakran inti, hogy vigyázzon egészségére.

1. Bujdosó Valentinus: Századok, 1873. 216—7 old.

2. Fehérvár, 1644. aug., L. Zs. 55 old.

Hamar felel ura levelére, pedig a dolga rengeteg és hosszú levelének megírása nem is rövid időt vesz igénybe. Az ura kér pénzt, igéri neki a szorgalmas hitves, hogy elküldi. Alázatos hangú a levele, de egyben határozott, öntudatos. Nincs a gazdaságnak egy ága sem, ahol nem látszana meg az ő dolgos keze, felügyelete.

Szinte büszkeségnek vehető, milyen jól intézkedik egyedül. Nem tetszhetik neki Széchy Mária és Wesselényi házassága, mert ebben a levelében megjegyzi: „Veseléni nem az kezdetin örülnön az házasságnak, hanem az végén.”¹

Érdekes fényt vet e nő lelkivilágára az a levél, amelyben közbenjáró, hogy az apát és fiát kibékítse. Mind a mellett vigyáz, ne sértse meg az urát, ha fia pártján van is. Így ír:² „Rákóczy Györgyöt pedig az mibe vétkét látnám, nem menteném; de hogy bor itala miá vagy egyéb mulatsága miá elmulatná dolgát, nem látom vétkét, ebéden, vacsorán velem vagyok és az mibe az előtt nem gyönyörködhettem, most annál inkább nem látom arra való örömét és neki is nem látom oly kedvét hozzá, az mezőre is hírem nélkül ki nem megyen és akkor is megmondom, ha olyan dolga nincsen, úgy menjen ki; megbocsásson kegyelmed, hiszen ha én olyant látnék, mind kegyelmed ellen vétnék én, és az hozzávaló anyai szeretet sem vinne reá, hogy én olyba kedkeznek az ki neki ártalmára volna, de az mi fogatkozás esik abba is leszen, nincsen kítől tudakozni, az pedig igen szükséges, rendeljen oly embert kegyelmed mellé az kinek élhessen tanácsával; én mire elégséges vagyok, kinek lehetnék jobb szívvel, mint most az mit tudnék békességben is baj, de kítől kegyelmedet isten oltalmazza oly alapottól, csak ketőnktől ki nem tellik, én úgy tudom írt már azokról kegyelmednek, s most is megmondtam az kegyelmed parancsolatját neki, az könyörgeésre is az mire istent segítségét el nem mulatjuk.”

A szerető hitves inkább engedelmeskedik az urának: Elmegy hozzá, mintsem mégegyszer figyelmeztesse, habár egészségi okokból nehezebbre esik, az adott időben elindulni. Így szól levele: „Értem most is kegyelmed azt parancsolja, hogy elmenjek, noha én megírtam volt kegyelmednek, hogy mennyi akadályom vagyok, de az ám legyen semmi, csak Isten oltalmazza kegyedet, nem legyen akadályára az alajüvetel, stb.”³

Milyen változás áll be lelkében a nagyasszonynak, mikor mint özvegy ír alkalmazottjának Szentpáli Istvánnak, hogy a Castrum Dolorist zsidelyezzék meg és sürgettesse a fia számára a monumentumot. Szomorú hangú a levele, nincs benne semmi az előbbi tűzből, a tetterős asszonyból. Míg eddig maga van mindenütt, most inkább másra bizza a

1. Kamarás 1644 aug. 16. L. Zs. levelei 56. old.

2. Szilágyi S : L. Zs. 57. old Pest 1872.

3. Munkács, 1644 dec. 17. L. Zs. levelei 53. old.

cselekvést. Megtört hangú a stílusa, látszik, hogy a sors csapásai nem vonultak el feje felett nyomtalanul.¹

Nagyasszonyaink *jótekonyságára, nemességére* vonatkozóan bőven találunk példát a levelekben. 400 magyar levél függelékéhez csatoltan áll ez a mondat: „mert valakinek könyörögjünk, csak papírossal segítenek!” Az alábbi adatok megcáfolják ezen kítételt.

1538-ban Gál deák Thurzó Erzsébetnek ír: „nagyágod hozzám való nagy kegyelmességét és jóakarátját soha én nagyágodnak meg nem szolgálhatom, de az Úr Istent kérem, hogy nagyágodnak megfizesse minden hozzám való kegyelmességét. A ház felől ne feledkezzék meg nagyágod, az úrral, önagyágával szólni és nekem megadni, elfeledtem volt kegyelmes asszonyom emlékezni kegnek, hogy a házban két „hegien“ vannak pusztá szőlők, mind a pusztá szőlőt kell egybe adja kegyelmetek a kázat nekem és az én atyámfiainak, szabadságot is adjon nagyágod mind a házra, mind a szőlőkre, mert hogy annak előtte sem fizettek semmit a háztól, sem a szőlőktől nem adtak „heghvámot“ egyebet is amit velem teszem nagyágod az Isten fizeti meg nagyágodnak”.² Vagy pl. Kovács Márton deák Kanizsai Orsikát kéri, hogy teljesítse ígérétét. Ugyanis a nagyasszony megígérte, hogy támogatásban részesíti, ha külföldi iskolában tanul. A levélhez csatoltan küld patronájának imakönyvet. Bocskay Kláráról Eszényi Csapay János feleségéről jegyezték fel, hogy az öregeket, nyomorgókat, betegeket minden tehetőségével támogatta. Az özvegyeknek két kézzel osztogatta az alamizsnát. Nagy összegeket is áldoztak jótekonyságra. Nádasdy írja egy alkalommal feleségének, hogy a tízezer forintot ossza szét a szegények között, ne átkozzák őt, hogy elmarad a pénzkiosztás.³ Sokkal későbbi leveleiben⁴ utasítást küld, hogy 100 forintot osszanak szét a szűkölködők között.

Lorántfy Zs. udvartartásában rengeteg ember részesült támogatásban. Munkácsi várakban minden vásár- és ünnepnapon ott éltek diákok és az iskolamester is. A koldusoknak állandó fizetésük volt, évenként minden személy kapott egy ködment, egy pár sarut, egy szalonnát és három kőst; egy malom szombati vámját mind kiosztották közöttük. Révay Kata Szidónia végrendeletéből kiténik,⁵ mennyire szívén viselte hazájának sorsát. Túróc vármegyében lévő zálogos javait férjének hagyományozza azzal a kikötéssel, ha a zálogösszegeből csak 100 forintot is leenged Révai Ferencnek, vagy gyermekeinek, akkor kizárja férjét az örökösödésből s a vagyonát két részre kell osztani amiből az egyik felét Zrínyi Miklósnak kell adni, hogy a keze alatt levő végvárakat erősítse meg a másik felét pedig az eperjesi evangélikus

1. Fogaras, 1652, 65 old. L. Zs.

2. 400 magyar levél.

3. Nádasdy levelek 1559 jun. II. 43. old.

4. 1557 jun. 14. 17. old.

5. Századok, 1838. 810. old.

iskolára hagyományozza. Kiterjed figyelme a szegény betegekre is. Végrendeletének egyik pontja szerint Illaván kórházat kell létesíteni. Híres volt jólékonyságáról br. Vay Miklósné, Adelsheim Johanna. A főúri asszonyok körében harminchatezer forint gyűlt egybe az inségesek megsegítésére, akiket a bárónő háziszegényeknek nevez. Ennek az összegnek egyharmadát akarják csak szétosztani a szegények között, a megmaradt részt pedig tőkének tartva ipariskolát akarnak felállítani az elhagyott gyermekek számára. A terv kidolgozását a nemeslelkű bárónőre bízta. Egyik barátnőjének írt levelében beszámol Pest viszonyairól. Megemlíti (XIX. sz. elején), hogy nincs rendőrség, nincs árvaház, nincs dologház, egyetlen jótékony intézet egy kifestéses kórház. Maga a nagyszony birtokán levő kórházban hatvan beteg embert ápolt, akik kolerában voltak. Ezek közül 14 meghalt. A meggyógyultakat sem engedte el, hanem külön egészséges helyen helyeztette el. A lábadozókat még felépülésük után íz napig ellátta ételművel. Így vélte elejét venni az idegláznak, mi a kolera utólagos következménye szokott lenni. Miskolcon ebben az időben hatszáz ember halt meg kolerában. S mind e mellett nagy a fényűzés, ami a családfenntartót arra készíti, hogy erején felül költekezzen. Szeretne nőegyletet alapítani a bárónő, de attól fél, hogy hamar csökken majd az érdeklődés az ügy iránt. (Ez oktalan félelem volt, mert a pesti nőegyletek tagjai adakoztak, fáradhatatlan buzgalommal segítettek a szűkölködőkön és sok elhagyott árvának nyújtottak segílyt és lelki vigaszt.) Jótékonyágukat bizonyítják br. Vay Miklósné levelei, egy alkalommal Merán helységben szüreti mulatságra meghívott Batthányi herceg ottidőzése alatt húszezer forintot osztottak ki a nép között. A báróné megjegyzi, azért nem tetszett ez a jótékonyág, mert sok bevert fejet hagyott maga után.

Utalást találunk a levelekben a *jobbágyok helyzetére* vonatkozólag is. Thurzó Erzsébetnek ír az udvarbírája Lukács deák, engedjen szabadságot egyik jobbágyának, mert az már az építéshez szükséges köveket is összegyűjtötte; „mostan is háza és pinczéje épülésére hordatott sok követ, ezért én kenyergek Nagyságodnak mellette, hogy valami ideig való szabadságot adgyon neki háza és pinczéje épülésére.”

Urának könyörög egy jobbágy, adjon egy „zanto” lovat, mert az övé szolgálat alatt míg borért ment „meghhala.”² A másik levélnél sem tudjuk, ki a címzett. Oláh Balázs és Mattnoky Lajos ír kegyelmes úrnőjének, hogy Demeter úr (bizonyára valami felügyelő) nem akar semmit sem fizetni s nincs semmijök. Eddig 2—2 forintot kaptak s ebből is nehezen tengődtek, hát ha még ezt is megvonják, nem tudja mi fog történni. Nem akarnak rossz példával sem szolgálni, s tudják az urak „igazán jámborul is szolgálni akarunk Nagyságodnak és háza-

1. 400 magyar levél 297. oldal.

2. U. o. 336. oldal.

nak, ők azt tudják, . . . mi sem nekik sem egyebeknek pokol néldát nem akarunk adni, hanem úgy szolgálni, mint jámborok, csak teljességgel Nagyságodnál ellefedtek ne legyenek. . . . ilyen szükségbe el nem kívánkoznánk máshová menni, de erővel üznek el bennünket.“¹

A jobbágyokra szükség volt a föld megművelése céljából. Hány lehetett egy uradalomban, mutatja a következő példa. Révay Zsófiának ghimesi Forgách Lászlónénak férjét bevádolták I. Ferdinánd előtt, hogy Szapolyai Jánossal tart, (ennek igazi oka az volt, hogy birtokán garázdálkodó németek hadnagyát megölte). Ezért országgyűlés elé idézték 1547-ben, jószágait lefoglalták s birtokáról 500 jobbágyot szétadományoztak. Ugyancsak XVI. sz.-beli levél az, melyben Egerváry Borbála írja: „az ország rendelése miatt az én jobbágyomat mind el hortak, úgy annyira, hogy az pusztába csak én magam kezdtem maradni.“²

1559-ben a szegedi polgárok, Nádasdy jobbágyai nagy negyedíven kérvényt nyújtottak be urukhoz: „adatjuk tudtára te Nagyságodnak, hogy vagyon minekünk szőlők más úr földjén ami annak a dézsmája volna tized, azt megadjuk nekik, azzal még nem elégednek, hanem a dézsma után a többit is elfoglalják tőlünk, de könyörgünk te nagyságodnak, hogy ne bántanának minket efélékkel, parancsolná meg a liszttartóknak, ne bolygatnának vele.“³ 1559-ben keltezett levelében írja Thurzó Anna a provisorának, „ha valami vásznat készítetted, küldj azt is hozzánk, mert az mi cselédünkre igen kell afféle mostan.“⁴ Tehát a nagyszonyok gondoskodtak a jobbágyoknak a ruhaneműjéről mivel abban az időben nehezen jutottak hozzá a kelmékhez. Egyik levelében írja Nádasdy a feleségének, hogy kérte őt Orsika, bocsássa szabadon a fogoly Miklós Pált. Tudták a kérelmezők, ha a nagyszonyhoz fordulnak, biztos a sikerük. Így válaszol Nádasdy: „hol az Miklós Pál fia mellett írsz, hogy megkegyelmeznék neki, én miattam mindholtig ott lehet az fogságban, de ha azt akarod, hogy megszabaduljon, tehát úgy cselekedjél vele, mint az Győrök Kelemennel és az rabokkal, kiket elbocsátottál vala, mikoron az Isten Ferencet adta vala, ez világra.“ Nádasdy Ferenc azt írja anyjának, szeretné felfogadni Prinyi György volt inasát, aki magyarul, németül jól tud, olaszul és diákul is ért. Ha jók voltak a szolgálíkhhoz, azt azért tették, mert megbecsülték tudását, munkáját. Nádasdy F. tizenhárom éves korában törődik az alkalmazottakkal Kéri anyját, hogy azt a bizonyos szegény embert, kit ő Bécsben segélyezett, támogassák otthon. S arra is viseljen gondot az édesanyja, hogy ne verjék meg azt az embert. Másnap ismét kéri, hogy Zichy György atyafiokat segítse az anyja, mert „jámborul szolgál“ neki. Paksy Anna cselédjének a gyermeke a Frater Jóska

1. 400 m. l. 20. oldal.

2. U. o. 286. old.

3. U. o. 329. old.

4. U. o. 345. old.

domokos rendű szerzetes Páduából ír íérő levelet úrnőjéhez, hogy tanulmányi segélyben részesítse. Paksy Anna nemcsak a saját alkalmazottjaival törődik, hanem még a fiát is figyelmezteti, amikor az durva bánásmóddal illeti a jobbágysait, „nem kell szegényeket verni, anélkül is meg lehet élni velek.”

Lorántfy Zs. udvartartásában a cselédek a fizetést természetben kapták s valamí kevés pénzt is. A gazdasági naplójában felsorolja a személyzetnek járó dolgokat. A búzát köböl-lel mérik (cubuli) a vaját itczével, a vásznat singjével, a lencsét vékával, a kását szapuval, ezenkívül verődísznót és hust is kapnak. A pénzben kapott fizetést megválthatták olyan dolgokért, amire éppen szükségük volt, búzát, bort, kőst, csizmát, báránybőr bélést. Naponta kaptak a kijáró ételen kívül 1 cipót, néhol 4 cipót. A szakácsnak ezenkívül naponta kijárt 1 itcze bor. Azok az alkalmazottak, kik híven teljesítik kötelességüket ajándékban is részesülnek.

Révay Kata Szidónia végrendeletében gondoskodik hű szolgálóról, sőt némelyek kiházásításáról.¹ Br. Vay Miklósek tűz eset miatt váltságos helyzetbe kerülnek, de nem takarékoskodnak személyzettel, mert sokan kenyér nélkül maradnának. Ugyancsak e nagyasszony nyilatkozik a jobbágyságról. Szerinte a magyart paraszt inkább hallgat a papjára, mint a földesurára és viselkedése egészen más az uránöz, mint Németországban. Gyakran megkísérli a jobbágysak bizalmát megnyerni, aminek sikertelenségét a földesurak tulságos szigorának tudja be.

1. Komáromi. Századok 1888. 810. oldal.

Gyógyszer és betegség.

Nagyasszonyaink a háztartás nagyarányú elfoglaltságában sem feledkeztek meg a szükségben szenvedők *testi-lelki ápolásáról*. Gyakran egész vidéknek voltak segítő lüldérei, orvosai. Nemes és jobbágy egyaránt gyakran fordult hozzájuk gyógyszerért, mit ők készségesen adtak. Nagyon szép, nemes munka volt, de bizony a mai felfogás már sok dolgot helytelenít. Így pl. beteg volt a kis Nádasdy Ferkó, mire fürdőzést ajánlottak neki. Azonban ezalatt „ráolvasást kell értenünk Semptén Bornemissza Péter „Ördögi Kisértetelekről“ c. munkájában vannak ráolvasási formulák, bájoló imádságok, melyeket egy javasasszony után írt le.¹ A fürdőzés — a ránkmaradt boszorkányperekből látható — titkos erejű gyógyfüvek, gyógyanyagok babonás módon való alkalmazása volt.

A halasi boszorkányperiratok szerint a jegenye, fagyal, fekete körtéfa kelet felé néző ágaiból, golyaorrú fűvel vegyített fürdő a gyógyító erejű. A szegedi iratok szerint vakondtúrásból, golyafészekből, hangyabolyból való fürdőről van szó, Biztos hatásnak gondolták azt a fürdőt, mit úgy készítettek, hogy három szemétdombról szemetet, három pusztaszérűről fűvet, három szárnyomó veremből kilencszer rocskával vített vizet felforraltak s abban fürödtek. Néha meg kilenc sírról vett fűvet és téli zölddel vegyített fürdőt készítettek. A fürdőzés közben imát visszafelé mondtak el, ráolvastak, megigézték, a kezüket a beteg fejére tették, bekenték a beteg testrészt.

Még a XVII. sz.-ban is alacsony fokon áll a gyógyítás. Inkább találunk már orvosokat, patikát, de a háziszerek még mindig alkalmazásban vannak. Gyakori eset, hogy egész vármegye területén csupán egy sebész működik. Ha valami baj volt a környék borbélyja megküldte a tudósítást szimptomák szerint. Kőszeg vár egykori jegyzőkönyvéből szerzünk tudomást, hogy 1679-ben gr. Széchy Máriát haladéktalanul el kell temetni. Már előzőleg olvashatjuk az orvoskönyveket és receptákat, bizonyos Kerynének hagyományozza, az orvosságot pedig a bírónak. Látjuk ebből, hogy Széchy M. a szegényeket gyógyíttatta s mikor tudta, hogy többé nem végezheti e munkát, legalább terjeszteni akarta

1. A gyógytan a régi magyaroknál. Dr. Fekete Lajos: Századok 1874 385 old.

az orvosságot és a tanácsokat.¹ Abban az időben híres volt a trencsényi s a stubnyai fürdő. Ismerjük a híresebb orvosokat is: Pozsonyban dr. Spindler, Trencsénben pedig Ascarius mestert említi Révay Kata Szidónia, majd dr. Koh's Heuer nevű egyénnel is találkozunk.

Nem volt ismeretlen fogalom a *fertőtlenítés*sem. Általában fenyőmaggal füstölték ki a szobákat. De felhasználták erre a célra ecetet, levendulavizet örménygyökérrel. Néha egérfarkkal füstölték ki a lakószobákat.

A XVI—XVII. sz.-beli *betegségeknek* egyik legfőbb okát a romlott talajviszonyokban kell keresni. A Duna kiöntései miatt elmocsarasodik a terület, s a mocsár kigőzölgése lázt és *járványt* idéz elő. Az idegen zsoldoskatonaságot is ez tizedeli meg s nemsokára az ország „a németek temetője” lesz. A járványok, különböző „tifózus” lázak közt csakhamar fellép a magyar betegség, a „*morbis Hungaricus*”. Ennek legrégebb nyoma 1542-ből való, amikor Budavár elfoglalására jött a török. A pesti mocsaraknál táborozó német hadseregnél ütötte fel a fejét a betegség először.²

Leveleikben pestist, pestisszerű betegségeket, himlőt említenek az írók, ami azonban nemcsak nálunk tizedelte meg a lakosságot, hanem egész Európa lakosságát is.

Bejczy Gergely, Vasmegeye dicatora szerette a jó bort, sőt orvosságnak tartotta. Egy XVI. sz.-beli híres bécsi orvos írja Batthányinak, hogy Bejczy urammal egy véleményen van, amennyiben a podagra elűzésére legjobb orvosság a jófajta bor.³ Olvashatjuk a régi levelekben, annyira hozzászórtak a boriváshoz, hogy a víznek ivásra való használata ritkaságszámba ment. Kávási Jób véleménye szerint az Isten nemcsak arra teremtette a vizet, hogy mossanak vele, hanem „*etiam propter bibendum*.” Nádasdy Tamás udvarmestere írja, hogy eltiltották a borivástól, pedig míg részegeskedett, szaporodott a marhája, de mióta elhagyta a részegeskedést „*azuta mind fogyni kezd és veszni*.” A XVI. sz.-ből maradt ez ránk: „*mikor kedvetek tartja, annyit isztok, amennyit akartok. Ha megbetegültök a bortól, annyit kell szenvednetek, amennyit nem akartok*.” Nádasdy Annától tudjuk: Ollá Balázs, ki niha sem vagyon, sem nincs az keszvinnek miatta, mert gyakorta úgy fekszik, mint egy teke.“

A *bor ellittására* is találunk adatot. Orsika panaszkodik az urának, fáj a szeme. Erre Nádasdy orvosságot küld s használati utasítást is. Étkezés előtt s után a szembe kell csepegtetni. Tartózkodjék az erős bortól, vízzel vegyítve igya és ne egyen ecetes salátát. — Más alkalommal említi, a testét „*senyedék*” (rüh féle) lepi el, amit úgy gyógyít.

1. Chernel Kálmán: Adalékok Széchy Mária végnapjaihoz. Századok, 1871 213-4 o.

2. Székfü Gyula: XVII. 11-12-13 old.

3. „*Ad popul-sandam-podagram nullum-praestantius ren.edium sit, quam bonum et generosum vinum.*”

hogy lóromgyökereiből írósvajjal és viasszal megfőzve kenőcsöt készítettek s komkós vízben való megfürdés után bekente kétszer napjában. A borbaj talán azért terjedt el, mert a tisztálkodással gyenge lábon álltak az emberek. A szájmosást sem gyakorolhatták: Báthory Erzsébet írja urának Nádasdy Ferencnek, hogy lányuknak Katának rothadás állt be a szájába s ez a fogcsontra is átterjedt. Bizonyára borbély akarja kihúzni, mert ezt írja: az vassal az foga közepibe szinte elfelmegyen az borbély“ másutt meg: „Katának ísmég megveszett a szája.“

Megemlítendő a *halottak eltemetése* is. Ebben az időben sokáig tartott egy halott temetése, aminek oka abban rejlik, hogy míg messi földről összejött a rokonság, sok időbe telt. Azalatt elkészítették a koporsóköveket, címereket zászlókat s a genealógiai adatokat. Beszerezték a gyászruhának valót és megvarratták. Ha nő volt a halott, akkor az u. n. „frájcimerekből“ sokat felöltöztettek feketébe a pompa kedvéért. Tekintettel vannak arra is, nincs-e lakodalom a közeliekvő udvarházakban, mert ilyenkor az etikett szabálya tiltotta, valamint vasárnap is a temetést.¹

Kanizsai Dorottya végrendeletében intézkedik, hogyan temessék el őt és mit adományozzanak a halála évfordulóján. Takáts Sándor² közli ezt a végrendeletet; egy részlete: „Testét fakoporsóba tegyék s nyolc forintos gyászlepellet borítsák be. A bajcsi templomhoz kápolnát építünk, hogy itt a Szűzanyát örökké imádják s hogy testünk itt nyugodjék. Míg el nem temetik, száz szál gyertya égjen a templomban s lelkünk üdvösségéért tíz nagy misét, kilenc énekes misét és kilencven olvasó misét mondjanak. E célra megfelelő összeget hagyunk... Mivel sok jóbarónk, tisztelők és szolgánk lesz a temetésünkön, ezeknek és a szegényeknek élmezéséről gondoskodjanak.“

1679-ben keltezett Kőszeg város egykorú jegyzőkönyvéből való, hogy gr. Leopold Kolonics kamarai elnök (Camerae Praeses) úr intézkedett, hogy az Nagyságos város temettesse el Palatinusné asszonyt, azaz gr. Széchy Máriát. „absque omni pompa.“ Széchy Mária 1676 okt. havában telepedett le Kőszegre. S három év múlva, július 20.-ról kelt jegyzőkönyvből már tudomást szerzünk, hogy meghalt és javait össze kell írni. Tehát két hónapig vártak temetésével.³

Jellemző eset Révai Kata Szidónia anyjának az eltemetése. Révay Pálné meghalt és lányának fejtörést okozott, hogy prédikációval és szertartással, vagy pompa nélkül adják-e meg neki a végfiszességet. A boldogult ugyanis ág. hitv. ev. vallás követője volt. Révay Kata írja az urának, ha ceremóniával fogjuk eltemetni, az egész atyafiságot el kell hívni, a rokonság pedig igen kiterjedt s pápisták, „azok bennünket, akik

1. Századok, 1888, 806 old.

2. Magyar Nagyasszonyok 85 old.

3. Századok, 1871 211-12-13 old.

lutheranusok vagyunk, nem úgy mint embereket, hanem mint legalább-
való állatokat tartják, azok tudom, csak azért sem gyűnnének, hogy
lutheranus praedicatiót kellene hallgatniok.“¹

Br. Vay Miklósné leveleiből is előkerül egy érdekes adat a te-
metésre vonatkozólag! Barátnőjének írja, hogy amikor a háborúban
meghalt férjét el akarta temettetni, a langenoisi lelkész erre nem adott
engedélyt, mert az elhunyt nem tartozott „az egyedül üdvözítő hit hívei
közé.“ Erre azt felelte a bárónő, hogy a föld minden parányi része
Istené, mindegy lesz az, hol lel az ura örök pihenőhelyet.

Társadalmi berendezkedés.

Nagyasszonyaink leveléből összeállíthatjuk a XVI. és XVII. sz. társadalmi képét. A magyar nagyasszony szíves vendéglátó s mindent mindent elkövet, hogy méltó legyen nevéhez. Br. Vay Miklósné így ír apjának: „Merán maradtam, hogy azt a sok tősgyökeres magyar urat, kik így szüret alkalmával *vendégeink* szoktak lenni, mint háziasszony ellássam ami nem kis feladat ám! Mert csak kitartó figyelem árán tudom magam beletalálni a nemzeti nemesi szokásokba, pedig ha ezt eltalálni nincs szerencséje valakinek, eloszlik az a jóleső bizalom, mely ezt a nemzetet különösen jellemzi s azt mondják, hogy „ez ugyan nagyasszonyosság“, amely címre nem igen lehet büszke az ember.“

Ugyancsak ez a külföldről jött de magyarrá lett nagyasszony nyilatkozik a kora társadalmáról barátnőjének. Szerinte természetellenesen élnek Magyarországon az emberek. Más országban egy értelmes ember alkalmazkodik a változott körülményekhez. Nagyon kevés azon embereknek száma, akik nem törődnek azzal, mit mond a világ.

Mikor vendég jött, nagyasszonyaink elővették arany-ezüst evőeszközeiket, ivópoharaikat. Lássunk egy XVI. és XVII. sz.-beli leltárból vendégek részére fenntartott tárgyakat. 1580-ból való Gersei Pethő Sára ingóságainak jegyzéke:¹ 12 db. ezüst aranyos kanál; 2 db. ezüst villa aranyozott; 1 db. aranyos fedeles virágos kupa, 1 db. ezüst aranyozott fedeles pohár, 1 db. ezüst aranyozott fedetlen kupa; 1 db. ezüst kiskanna; 2 pohár, 4 aranyos virágos kupa.

Ugyanítt 26 abroszt és 5 asztalkendőt is felsorol a jegyzék.

Bothka Istvánné ingóságainak leltárából való darabok 1651-ből: 1 aranyos fedeles kupa; 1 fedeles ezüst sima lábas pohár; (ma talpas) 1 sima aranyos pohár; 1 öreg sima ezüst pohár, 3 kicsiny ezüstszerű ezüst pohár; 1 aranyos ezüst kiskanna; 12 aranyos ezüst pohár. Itt említenek még asztalra való vörös vagy fehér szőnyeget; 13 db. rendes abroszt; amelyek közül az egyik két asztalra való hosszúságú.²

E korban a *névnep* megünnepléséhez nem tartották szükségesnek az ünnepelt jelenlétét, a dáridót úgysis megtartották. Nádasdy levelekből

1. Odescalchi Arthur herceg: Gersei Pethő Sára ingóságainak a jegyzéke 630. Századok, 1873.

2. Eőr Darmati Zsolt: Ingóságok leltárai 1615 és 1635-ből. Századok 1871 150—1—2 old.

olvashatjuk, hogy ilyenkor Orsika a jóféle süteményekből urának is küldött. — Révay Kata Szidónia jól érezte magát az összejöveteleken, ünnepekre, lakodalmakra sűrűn eljárt, s ott tudomást szerzett az udvar körében történt eseményekről. Politizált; egyszerűen társadalmi életet élt, amennyire kora nagyszonyainak megengedhető volt.¹

A főrangú asszonyok között szokás volt a királyi udvarba korai gyümölcsök, korai zöldségek küldése. Az *ajándékozást* fontosnak tartották, bármilyen csekélység is volt az. Orsika kapott egy fekete és egy fehér galambot urától, de visszakéri, hogy a királyfiaknak ajándékozza. Vagy 1559-ben írja „nem baj, ha csak 1 ludat is küld most a királynénak, mentse ki magát, most csak ez van.“ Az összejöveteleket, ebédeket kihasználják a pártfogásra. Nádasdy Ferenc² kéri anyját, engedje el a város kamarásának a hegyvámot, ez az az ember, akivel ekkor és ekkor ebédre volt hivatalos.

A következő évből való levele³ mutatja, hogy milyen *korán kezdtek társaságba* járni. Kéri anyját, küldjön nevenapjára ennivalót, mert „meg kell adnom az uraknak szent Ferenc poharát.“ Ekkor 14 éves a kis Nádasdy. Kedvenc szórakozásuk volt úgy a főrangúasszonyoknak mint uraknak a madarászás,⁴ halászat,⁵ vadászat.⁶ Bornemissza Anna, fejedelemasszony gazdasági naplójában olvashatjuk, milyen nagyarányú vadászatokat tartottak. Szó van ott 125 agárról, 54 vizsláról, 83 kopóról, melyeket 50 ember gondozott.⁷ A halászatot asszonyok, férfiak, sőt gyermekek is űzték. Orsika urától kérdi, elvigye-e Ferkót is halászatra, mire Nádasdy rá bízza a döntést.

1. Századok 1888, 801 old.

2. Nádasdy levelek 1568 május 25. 190 oldal.

3. U. o. 1569 október 1. 215 old.

4. Nádasdy levelek 77. 211, 212. old.

5. U. o. 36, 57, 77, 103, old.

6. U. o. 4, 72 oldal.

7. Thallóczy. Századok 1877. 883. old.

Szellemi műveltség.

A XVI. sz.-ban a nemes ifjak és lányok nem iskolában, hanem egy-egy *udvarházban nevelkedtek*. Már kilenc-tíz éves korukban egy-egy nagyasszonyhoz kerültek s ott együtt nevelkedtek az illető család tisztjeinek, érdemesebb szolgálóinak gyermekeivel. Sokszor szívesebben adták nagyasszonyhoz, mint a királyi udvarba. Gróf Haller írja a feleségének, hogy jó volna, ha fiaik bekerülnének a királyi udvarba, a szokások elsajátítása végett. Felesége válasza az, nem életszükséglet, hogy a gyermekek udvari levegőt szívjanak, idegen gúnyában járjanak, s esetleg lelkületük is megváltozna. A nagyasszonyokhoz került gyerekek eleinte mint inasok, apródok szolgáltak. Körülbelül tizennyolc éves korukban lovas ifjakká képezték ki, s kopjatörésben, kardforgatásban is jártasak lettek, úgy hogy a harcokban már korán részt vehettek. Midőn letelt a kiképeztetésük ideje, fizetésért tovább is az udvarháznál maradtak. A nemes lányok a nagyasszony mellett minden időnek legmegfelelőbb foglalkozást űzték s e mellett még tanultak is. Külön tanítómesterük volt a fiúknak és külön a lányoknak s a lányokat még egy apáca is oktatta. A főuri házakban nevelkedő gyerekek a ház urát édesapának, a ház asszonyát pedig édesanyának nevezte. Ez nemcsak külső forma volt, hanem a szülői jogokat is ténylegesen gyakorolták felettük. A legtöbbször összeházasították az ott nevelkedő ifjakat és lányokat, számtalan esetben vagyonuk egy részét örökölték is. Szép és nemes gondolatokat plántáltak az ifjuságba. Br. Vay Miklósné így oktatja a lányát: „Szeresd és féljed az Istent. Ebből az alapból fejlődik ki minden egyéb erény. Erényeidnek az alázatosság legyen a társa, mert nem erény az, aminek büszkeség a kútforrása.” Inti, sohse legyen foglalkozás nélkül, mert Isten és ember előtt megvetésre méltóvá teszi az embert a tunyaság. Mindig bízzék az Isten gondoskodásában és szeretetében. Annál előkelőbb volt egy udvarház, minél több ifjú nevelődött ott. Nádasdy nádornak írta Ákosházy Sárkány Orsola, hogy küldjön hozzá ifjakat s lányokat állandó ott tartózkodásra, ne mondják az emberek, nincsenek neki atyafiai. Árva gyerekeket, rokonokat is neveltek fel egy-egy udvarházban s bizony meg is siratták őket őszintén, ha már eltávoztak

a megszokott környezetből. Nádasdy Orsika értesíti az urát,¹ hogy Csáky árváit már elvitték a sárvári birtokukra. Mennyire saját gyerekként kezelték az ott tartózkodó ifjakat világosan jelzi Majláthné levele, amit Nádasdynénak írt:² „Hogy Gabriel fiamnak írtam, ez oka, hogy az én szerelmes asszonyom adott arra szabadságot, hogy nem tulajdonítja ő kme, csak magának az fiaságot, de hogy mend egyetlenbe lionk legyen, mert megírtam volt ő kmének, hogy az ő kme engedelme nélkül én csak fiamnak sem mondom, mírt hogy az én szerelmes uram is örökké ő kmének adta és ajánlotta.“ Többször találunk arra is adatot, hogy a szülők mi mindent vittek az udvarházba, hogy ne ingyen legyen a gyermekük neveltetése. Majláthné egy alkalommal küld száz tehenet, kétszáz kecskét, huszonkét ménest; negyven ökröt, tizenkét „tulykot.“ Hogy ez egyszer s mindenkorra szolt-e, nem tudni. Az örökbeadó inti gyermekét, hogy híven szolgáljon urának. Kassay Katharina írja a Nádasdy udvarban nevelkedő fiának: „Kérlek én csak téged jó fiad, hogy az te uradnak minden hívséggel szolgálj, kedvibe erőkögggy lenni...

Érdekes az a levél, amit Majláth Mártha. Amprust Jakabné ír a Nádasdy udvarba: Kéri, hogy nézzék el gyermeke éretlen cselekedeteit s viseltessenek irányában ismét jó szívvel, engesztelésképpen küld egy „járó paripát“. csak ez telik ki tőle, többet nem adhat.³

A XVI. sz. második felében protestánssá lett részeken a prédikátorok, később pedig a katolicizmus térfoglalásával a szerzetes rendek tagjai, ferencesek, jezsuiták és világi plébánosok is foglalkoznak elemi *oktatással*. Általában a kultúra terjedésében nagy szerepe volt a papságnak. Latin volt az oktatás nyelve a középiskolákban, a törvények nyelve is latin. A közbeszédben culináris konyhanyelv fejlődött ki, ellenben a cicerói stílus a felsőbb körökben. Az iskola az egyház szolgálataiban állt.

Amikor a XVI. sz. hatvanas éveiben megkezdődik Nagyszombatban a jezsuiták működése a kath. reformáció érdekében, akkor mozgalom indul, melynek célja új iskolák felállítása. A trienti zsinat (1545–63) sürgeti papnevelő iskolák létesítését. A jezsuiták huszonkét gimnáziumot kaptak a főuraktól s főpapoktól régebbi szerzetesek vagyonaiból. A gimnáziumokat azután ebből a jövedelemből látták el konviktusokkal a diákok nevelésére.⁴ A főrangú családok gyermekei közül a kis Nádasdy Ferenc Bécsben nevelkedik, latint és németet annyit tanul, „amennyi belefé.“ Gyakran beszámol anyjának az előmeneteléről s meg is említi, hogy jókedvvel tanul és a mester is jókedvvel tanítja. Valószínűleg diktálták a gyermekeknek a leveleket, mert stílusuk, valamint a bennük levő gondolatok erre mutatnak.

A tanulás mellett az évszakoknak megfelelően a szórakozásból

1. 1554. Nádasdy levelek 92. 93 oldal.

2. Nádasdy levelek 136, 137 oldal.

3. 400 magyar levél 369 old.

4. Praktikus magyar történelem 97. old.

is kivették részüket a fiugyermekek. Egyik levelében¹ említi a kis Nádasdy, hogy a császár fiaival vadászott és nagy tisztességet vallott az anyjától kapott agárral, mert a császár ő felsége fiai előtt két nyulat fogott. Ezen év telén írja,² hogy egy komédiában szerepelni fog császárfiakkal és más „fű ember” gyermekeivel együtt, ő egy istenasszonyt fog megszemélyesíteni. Bizonyára tanult ő is kardforgatást, mert megköszöni³ az anyjának a fegyverderekat, kézijjat és legzét. A nyár folyamán madarászással, lovaglással töltötte idejét. Kéri anyját,⁴ hogy küldjön lovat. Később kapott egy szép paripát, de ajándékba Apponyi Istvántól. Ugylátszik külföldi lóidomítást alkalmazott, mert ezt írja:⁵ „nem gonoszol tanétják spanyol és olasz lótanétok az lovat.”

A főúri gyermekek nevelésére nagy gondot fordítanak. Eleinte hazai intézetekben nevelték, Körmöcbányán, Eperjesen, majd Olaszországba, Páduába küldték a tehetségesebb ifjakat, mint Paksy Anna leveleiből olvashatjuk. A szegényebb sorsú tehetségeseket támogatták nagyasszonyaink, hogy külföldön végezdhessék tanulmányukat. Ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen mint alább látjuk majd, — az irodalomnak és könyvnyomtatásnak ők a leglelkesebb támogatói.

Egy-egy jóindulatú földesúr birtokán fellendült a tanügy, mint pl. Révay Kata Szidónia urának Ostrosichnak birtokán Klaván.⁶ E nagyasszony a pozsonyi s a besztercebányai evangélikus iskolák javára alapítványt tesz, hogy az árva gyermekek részére juttassanak majd abból s a tehetségesebből külföldre is küldjenek.⁷

A XVI. sz.-beli gyermeknevelésről Lorántfy Zsuzsanna gyermekeiről lesz szó. A Rákóczy fiuknak az első nevelője Prónai Mátyás volt. Rákóczi Zsigmond maga ír erről.⁸

„Minekutána penig az üdövel együtt elménk is nevedett volna, mindjárt Prónai Mátyást nem kicsiny fizetéssel táplálván, minékünk mesterül előnkbe állatánk, kogy mireánk vigyázna és minket tanítana, az ki legelsőben minket a deáki tudománynak tanulására dícséretesen édesített mindaddig, míg Istennek kegyelméből Fejérvárra jövéen, Keresztúri Pál szorgalmatos tanítása által, az deáki tudomány, minket az dícséretesen megékesítene, az honnét az deáki tudományának édessége minket serenségünkben, az nagyobb dolgokra való indulatban inkább felgerjesztett, felindított, hogy nem mint annak előtte, mely szüntelen való tanítás az mi megvadult tudatlanságunkat lassan-lassan oly szelidségre hozta, hogy nálunknál mind üdösbeket meghaladni, mind tudósbakat tudományukkal elérni láttatánk.”

1. Nádasdy levelei 1568 május 12. 188 old.

2. 1568 dec. 19. 205 old.

3. 1568 dec. 28. 205 old.

4. 1569 jun. 5. 210 old.

5. 1569 november 6. 217 old.

6. Századok, 1888. 808 old.

7. Századok, 1888, 810 old.

8. Szilágyi S. L. Zs. 17 old.

Rákóczi György beszámol tanulásának eredményéről anyjának, amikor öccsével már Fejérvárott (Albae Julia) tanulnak.¹ Tanulásában Isten után eljárunk, azon igyekezünk, hogy Nagyságodtól haragot tanulásunk felől s magunk viselése felül is ne vegyünk.“ Látjuk igyekezetükkel szüleik kedvére akarnak tenni. A fehérvári iskolában kiftünő tanerők voltak: három német professzor is szerepelt a tanítók sorában. Névszerint Bisterfeld, Abstäd, Fischer, Piscator.²

Szellemiekben nincs hiány a fehérvári iskolában, de anyagiakban annál inkább. Panaszkodik Rákóczi Zsigmond atyjának, hogy milyen széll-el-béelt a ház, ahol laknak: „...megdeszkázták az házat, de igen szépen. Mi ide szintén úgy lakunk, mint az ki nyárban erdőn megyen, hogy hallja az szép madaraknak szavait, ugyan megujul bele, az mi házunkban is úgy szólnak az madarak, mint szintén nyárban az erdő-kön, csakhogy igen szakadós az menyezeli az házunknak, hanem meg kellene csinálni.

Szilágyi írja, hogy az első nagyobb vizsgálatuk a fiuknak aug. derekán volt Fehérvárott. Főképpen hittani vizsgálat volt ez hittani és hitvitázó résszel, s mindegyik több száz kérdést foglalt magába, amit azután nyomtatásba is kiadtak latin, majd magyar nyelven.³

Három év mulva tudományosabb színezetű vizsgát tartottak s ez volt egyben az utolsó. Bisterfeld professzor úgy intézkedik, hogy a szülőkön kívül más is legyen ott. Megjelenik a lergyel követ, számos előkelő úr s nagyszámú hallgatóság.

Latin nyelven számolt be Zsigmond előmenetelükről. Olvasták a latin auctorokat, latin stílusgyakorlatokat tartottak, a bölcsészetben tett előhaladásukról is beszámoltak. Szilágyi szerint ezer, különböző tárgy szerint csoportosított szentírásbeli helyről számolt be Zsigmond, a fejezetek és versek számát emlékezetből mondta el.

Lorántfy Zs. a pataki iskolában mint ujtó lép föl. Comeniust, akkori európahírű jeles pedagógusát hozza el Patakra, aki nálunk az uj nevelési rendszer megalapozója volt. Az ujtás ellen fellázadtak a régiek s nem riadtak vissza attól sem, hogy ok nélkül rágalmakat terjesszenek. Erre a nagyasszony azzal válaszolt, hogy még nagyobbá tette a pataki kollégiumot s rengeteg pénzáldozatot hozott, tekintve, hogy Comenius Amos hírnevének megfelelően kért honoráriumot.⁴ A nagyasszony áldozatkészségét rosszul hálálták meg a pataki diákok. Életének utolsó nap-

1. L. Zs. 1632 lev. 51 old.

2. U. o. 17 old.

3. E könyvek címei „Cristianus Lactens“ Gyulafehérvár 1637. és „Csecsemő Keresztény“ melyet az tekintetes é nagyságos urak az Rákóczi Gy. és Sigmond Istennek segítségéből az egész jelenvalóknak nagy örvendezésekkel, dicséretesen és igen boldogul elmondottanak. mikor igaz vallásokban való népépületekről abban az próbában bizton-ságot tennének, melyet az Erdélyországnak kegyelmes fejedelme az úr +acsorája előtt kívánt hallani . . .

4. L. Zs. 43 old.

jaiban (†1660 ápr.) fellázadtak, ami nagy szomorúságot okozott neki. A lázadó diákokat elűzik. Jóltevőjük halála után maga a pataki iskola is felbomlik.¹

Nagyasszonyaink közül többen fel tudták venni a versenyt koruk érfiaival műveltség dolgában. XVI. sz.-beli nagyasszony Bakics Anna ki értett a jogi viszonyokhoz, a perek folytatásához. Peres ügyeiben maga készítette elő a folyamodványokat, perbeszédeket, s azután elküldte ügyvédjének, hogy az esetleges latin nyelvű jogi kifejezéseket írja bele, „de úgy, ahogy én megírtam” — mondja. — Czobor Erzsébet, míg az ura él, addig szerető, hű feleség, halála után részt vesz a közügyekben, mint Árvavármegye főispánja, (leveleiben úgy írja alá „főispán”):² „Az néhai tks és ngs Thurzó György uramnak Magyarország nádor ispánjának meghagyott özvegye, Árvavárának és azon Árvavármegyének örökös gróflja s örökös főispánja.”

Másutt: quondam comitis domini Georgi Thurzó alias Regni Hungariae palatini relicta vidua nec non de Arva einudemque comitatus perpetna ac suprema comitissa.” Deák Farkas így jellemzi Erzsébetet: különös példánya a magyar özvegyeknek.

A nemzeti irodalomnak hatalmas támogatóiként szerepelnek nagyasszonyaink. Az írók tehát először is az ő segítségüket vették igénybe. Azután igyekeztek valamivel viszonzni, aminek eredménye az lett, hogy a régi magyar költészet legszebb emlékeit, a virágénekeket asszonyainkhoz írták, imádságos könyveiket nekik ajánlották. Sok könyvet nyomtatott ki Batthányi bánné. Nyári Krisztina, Lorántfy Zsuzsanna, Bethlen Kata grófnő. Otthon is pompás könyvtárat tartottak. Egy adat szerint Thököly Éva és Mária grófkisasszonyok magyar bibliothékája tönkre ment, mikor Bécsbe akarták azt szállítani, oly ügyetlenül dobálták a szekérre Árvavárán, hogy alig maradt meg belőle valami. Bethlen Kata magyar bibliothékájának lajtsroma száztizenhét oldal. Lorántfy Zs. igen sok vallásos tárgyú könyvnek kiadását segítette elő. A neki ajánlott és az általa kiadott könyvek jegyzékét közöljük.³

Csanaky Máté: Az döghalálról való elmélkedés, Kolozsvár 1634.-ben.

Medgyesi Pál: Sz. Atyák öröme, Gyulafehérvár 1640.- „

Kereszturi Pál: Lelki legeltetés, Várad 1645.- „

Medgyesi Pál: Doce nos Orare quin et praedicare Bártfa 1650.- „

— „ — „ : Rövid tanítás az Preszbiteriumról avagy Egyházi tanácsról⁴ 1653.- “

Confessio et Expositio Fidei Christianae

1. U. o. 42-43-44 old.

2. Deák Farkas: Magyar hölgyek levelei, 229 számú levél

3. L. Zs. 102 old.

4. L. Zs. költségén nyomatták ki.

Tolnai Dali János: Daneus Raca J. Váczi András. Azaz a mi atyánk felől. Igaz értelmű.

Tanítóknak magok mentsége Váci Andrásnak uzsorás Vádja és Soidalma ellen.

Sárospatakon, L. Zs. könyvnyomtató bötőivel és költségével. 1654 Ceglédi István: Az országok romlásáról írott Könyvnek első része Kassán nyomt. 1659.

Kemény István: Gielad Balsamuma. Irta Tatárországi Rabságban. Sáros Patak 1659

Már a XVIII. sz.-beli nagyasszonyaink közül Br. Vay Miklósné a tudományok közül többféleképpen foglalkozott. Mint maga írja: már gyermekkorában, míg más babáival játszadozott, addig ő ásványok, rovarok, növények társaságában időzött. Mikor felnőtt, kéri apját, hogy jó könyveket küldjön neki, mert csak kiváló írók műveivel akar foglalkozni. E művelt úrhölgy néha versben fejezi ki érzelmeit. Maga is tréfásan „rímelt prózának” nevezi kísérleteit.

Pósta és közlekedés.

A *pósta* szó tulajdonképpen a XVI. sz.-ban terjedt el. Addig személyes jelentésű volt és futárt jelentett, még a XVIII. sz.-ban is úgy találjuk *cursores publici sive postae*.¹ Leveleinkben találuk arra is utalást, hogy nem volt valami biztonságos a pósta abban az időben még, s csupán alkalomszerű volt. Szécsy Margaretnak írja Szathay Miklós: „az nemű levelet nádor ispán uram az Ng. panaszára adott vala, az én az postának adtam vala ez az küldte be.”² Másutt Nádasdy Ferenc³ írja anyjának: „az te kegyelmed levelét vettem és megérteltem, melyben Kegyelmed ír nekem, hogy kevéllyé lettem, miulta ide Posonba jüttem, mert hogy Kegyelmednek nem írtam. Bizony mindenkor írtam mikor oly emberem volt, kire reá merlem bízni.”

Még a XVII. sz.-beli levelekben is találunk adato! arra, hogy a pósta közlekedés nem a legkényelmesebben bonyolítható le. Bethlen Kata leveleiből való az az utalás, nem meri elküldeni a keszkenűket sógorának, mert nem talált arramenő megbízható embert. Egy levele, melyet szeptember 16.-án küldött el Sorostélyről, az okt. 25.-én érkezett Szebenbe.

Nálunk Ferdinánd főherceg királlyá választása után (1526) Taxis Mátvás honosította meg a Nyugateurópában már működő póstarendszert, ez a magva a mai póstának. A Habsburg pósta rendszeresen közlekedett s államböltségen volt berendezve. A XVI. sz. elején a buda—bécsi vonalon már rendes járatok és kocsiállomások voltak, bizonyára magánvállalkozásban. Eredetük Mátvás idejére mutat. A személyszállító kocsijáratok a XVI. és XVII. sz.-ban már megvannak. Kétféle pósta volt; levél-és kocsi pósta: csomag, pénz és személyszállítás. Ez az állami kezelésben lévő póstára vonatkozik.⁴

Míg a XVI. sz.-ban az egész póstaszervezetre német hatás nyomja rá bélyegét, addig a XVII. sz. elején már nagy változás áll be. Ugyanis a Pozsonyban lévő főpostamesteri hivatalból a bécsi pósta praefectust elbocsátották és helyébe magyar nemes kerül, Bornemissza István. Nem-

1. Henyei: Magyar pósta története 1 old.

2. 400 magyar levél 366 old.

3. Nádasdy levelek 273 old.

4. A magyar pósta története, Dr. Sennyei Vilmos Bp., 1928 25. old.

csak vezető állásokat tölti be magyar, hanem megüresedő altiszti állásokat is. Az egész póstaügy kezelés magyarrá válik. Bornemissza a jelentéseit és rendeleteit magyar nyelven szerkeszti.¹ A póstavonal 1554-től kezdve a bécsi—körmendi vonalon a király és a helytartó között közvetítette a levelezést. 1552-56 között a póstajarat a pozsonyi—kassai vonalon hadi jellegű volt. Ezenkívül nevezetes a bécsi—kanizsai és a bécsi—budai vonal. Erdélyi területen külön futárintézmény volt. Általában tehát a XVI. és XVII. sz.-ban a Habsburg pósta főként hadi és közigazgatási célokra szolgált.

Körülményes volt az *utazás* s cseppet sem biztonságos. Lovakat, szekereket kértek kölcsön, ha távolabbra akartak utazni s az egyes pihenő helyekről váltott lovakkal haladtak tovább. Bajosabb volt az utazás akkor, mikor a földeken szükség volt a lovakra. Egy alkalommal azt írja Nádasdy Tamásnak Majláth Istvánné,² hogy amikor utazik, jó volna, ha egyúttal a királyné levelét is vinné magával, így fedezettebben mehetnének, azonkívül fia száz vagy kétszáz lóval jöhetne eléje. A közlekedés nehézsége az oka annak, hogy egy-egy udvarházban sok iparos egyszerre végzett el valami nagyobb szabású munkát, s dolguk végétével másik udvarházban néztek új munka után. Másutt láttuk már, hányféle iparos dolgozott egy-egy udvarházban. Érdekes adat, amelyben olvassuk, hogy Nádasdy feleségének egy lakatot küld, abból a célból, vigye magával az utra, s ha pihenőre száll valamelyik jobbágnál, akkor reteszelve be jól azzal az ajtót, hogy „marhái” biztonságban legyenek. Ha valaki az Alföldön való utazásra szánta rá magát, a „fakószekéren” vagyis könnyű parasztkocsin, melyen nem volt vasalás, akkor alaposan fel kellett szerelnie magát kerekkel, mert a rossz utak miatt gyakori volt a keréktörés. Lorantfy Zs. leveleiben találunk számos adatot e korbéli utazásokra vonatkozóan. Rákóczi György fejedelem írja a fiának, hogy a Kőrös vidékéről hordassa el a köveket, mert arrafelé szándékozik utazni a feleségével. A nagyasszony panaszkodik egyik levelében,³ hogy a megszálló helyeknek nagyon rossz az elosztása, amennyiben néhol sűrűn következnek egymás után, másutt meg igen távol vannak egymástól. Gyakran egy egész hét telt el, amíg Magyarország egyik helyéről a másikra eljutott. Váltott lovakon tették meg az utat, s ezek ellátása sokba került. Egy udvarházban a lovak ellátására szükséges kiadásokról képet nyerhetünk a korabeli gazdasági naplókából. Bornemissza Anna fejedelemasszony gazdasági naplójából valók a következő adatok: van tizenegy hátasló, kilenc paripa, százhuszonnégy szekeres ló ezenkívül még tizenhét. Ezek összesen naponta kétszázötven (kőből) za-

1. U. o. 85 old.

2. Nádasdy levelek 1550 nov. 11. levél 144 old.

3. Karast 1664 dec. 23. L. Zs. 60 old.

bot fogyasztanak el.⁴ Még a XVIII. sz.-ban is találunk panaszkodót a kényelmetlen szállások miatt. Br. Vay Miklósnénak, mikor Magyarországra jött Németországból, oly szobában kellett aludni, hol pár órával ezelőtt tifuszos beteg halt meg. E nagyasszonyunk hozott be egy odométerrel ellátot kocsit Magyarországra, hogy segítsen a tiszántúli rendezetlen előfogatokon és a póstaközlekedésen.

Magyar női ruházat.

A keleti és nyugali ízlés és művészet egyesítéséből keletkezett a magyar női viselet.¹ A női ruhákat a ház úrnője készítette el házanépével együtt s a díszeket maguk tették rá hosszantartó fáradtsággal, s csak ha az idő sürgette őket, akkor díszítették készen vett „hím”-ekkel. Nádasdy írja Orsikájának: „az hímeket készen kell megvenni, mert rövid az idő.”² Nagyasszonyaink a török nőktől tanulták el a szép hímzések készítését, Thurzó nádor küld a feleségének ajándékba egy olyan török nőt, aki varrni tud. Az otthon készült ruhadarabok értékesek voltak, mert tele hintették aranyboglárokkal, igazgyöngyökkel és drágakövekkel. Sokáig tartott egy-egy ruhadarab elkészítése, mert minden *öltést kézzel kellett végezni*. Zay János huga lakodalma előtt írta, hogy fog magával vinni négy lányt és egy vénasszonyt, mert a holmik megvarrásával „sok béselem leszen.” Nemcsak olyan ruhák készültek otthon, amiket a ház körül viseltek, hanem az ünnepnap i díszöltözetet is maguk készítették. A ruhákat gazdagon díszítették, mint alább látni fogjuk.

A magyar kézimunkát a XVI. sz.-ban a bécsiék, a XVIII. sz.-ban pedig még a csehországi főrendi asszonyok is utánozzák. Nádasdynak írja a XVI. sz. derekán Sárkány uram: „Sokféle csodát láttam, az több csodák közül azt láttam, hogy az német urak feleségi elnyerték az magyaroktól az gombos ruhát, mert az magyar felsőruhán viselik az gombot, azon módon ók is az szoknyájokon viselik.” A levelekből úgy látszik nem igen válogathattak nagyasszonyaink ruháikban, sőt éppen csak annyi lehetett, amennyi föltétlenül szükséges volt. Nádasdy nádor feleségének azt írhatta, hogy rangjához méltóan fogadja majd őt, ha hazatér, humorosan válaszolja neki Orsika, hogy majd meglátja itthon milyen kevély nádorispánnéra talál, akinek azonban viselő szoknyája egy síncs.³ Ugyancsak efféle céloz Batthányi Ferenc felesége, mikor azt írja Nádasdynak: „ha mi meghalunk, hát nagyságod mind az én urammal egyetemben egy-egy ispanyol lányt vesztek, hogy kiknek

1. Nagy Géza: „Magyar viseletek történeté.”ben részletes leírást ad.

2. Nádasdy levelek 49 old.

3. Nádasdy levelek 92 old., 48, 72 old.

ruházatjokra tiszter többet kell költönötök, hogy nem most ránk költötök. Azokat csak ruházni sem győzitek."

Nagyasszonyaink ruhái közül megkülönböztetünk hétköznapi, ünnepi és díszöltözetet (esküvőre pl.) a háziruhát rózsza, angliai vagy más közönséges posztóból készítették. Levelekben szó van: morvai, vinczi, brassai, kismeczer, septus, harasia, faylondis, gránát posztóról.

A test fölött egyszerű vékony vászonzól készült díszítés nélküli *inget*¹ hordtak a magyar nők. E felett a „felimeg“-et viselték, aminek az anyaga finom gyolcs, színadoff vászon fátyol, selyemszövet volt. A XVI. sz. derekán az inget ezüst és arany szállal átszőtték, vagy keskeny szegéllyel díszítették, mert a felülső része a kivágott szoknyából kilátszott. Ezért a felső inget „kebeles ümg“-nek is nevezték. Az arany-ezüst fonalon kívül díszítették még az ing felső részét ráncokkal, gyöngyökkel, az ujját pedig sokszor hatsoros aranyfonállal szőtték át. (Ehhez akkor olyan szoknyát vettek fel, aminek nem volt ujj.)

A ruha leginkább két részből állt, u. m. külön-külön *szoknya és váll*. A XVI. sz.-ban készítettek szoknyát váll nélkül is. Először Horváth Gáspár ingóságai között találtak aranyos-vörös atlaszt, a szoknya váll nélküli Bánffy Istvánné Károlyi Kata hozományában is. A ráncos szoknyát olyan hosszúra készítették, hogy csak a cipő feje látszott ki. Ekkor divatos az uszály is. A szoknya alsó és felső részét más anyaggal díszítették, Paksy Kata szoknyái vörös színű kamukából készültek. Skarlát színű szoknyája fekete bársonnyal díszített. A kék tafota és a szederjes gránát szoknyája vörös bársonnyal, a fehér és testszínű szlanet alja vörös vagy szederjes kamukával, a felső része pedig vörös vagy szederjes bársonnyal díszített. Elütő színekkel díszítették más anyagból. Még vont arannyal, vont aranykötéssel, arany vagy fekete zsinórral, gyöngyös vagy prémes aljjal ékesítették a szoknyákat. A különféle anyagból készített szoknyák közül kétségtelenül egyik legérdekesebb darabja az, amely 1581-ben fordult elő egy ráncos receszoknya, amit fehér cérnából színes selyemből, arany és ezüst fonálból kötöttek; alatta nehéz egyszínű vagy mintás selyemből, vagy bársonyból készült alsó szoknyát viselhettek.

A ruhát gazdagon díszített *övek* ékesítették. A ruha fölött fél *kötényi* hordtak, minek oka, hogy a ruha gombolása, hasítása ne lássék. Anyaga patyolat vagy fátyol, alul két-három sorban dísz, gyöngyből, islőgből vagy prémből. A kötény felső és alsó részét is díszítették, szélére recét vagy csipkét használtak.

Az ünneplő ruha anyaga finomabb posztó, skarlát, gránát selyemposztó, selyem, kamuka, atlasz, tabit, tarczolán vagy bársony volt s ehhez vagy *felső köntöst*,² *subát*³ vagy *mentét hordtak*. A XVI. sz. második felében a köntös spanyol mintára hajlíkony. A gallérija gyön-

1. Nádasdy levelek 52, 48. 72 old.

2. „ levelei 48, 109 old.

3. „ „ 12 old.

gyös, aranyos hímzésű, majd ezt felváltja a fodor. Ez kezdetben egész keskeny és a ruhából látszik ki, majd mindinkább elterjed a széles fodorú ruhanyag, amit gyönggyel, arany-ezüst fonállal, aranykötéssel díszítenek. A felső köntös deréktól kezdve lefelé nyitott és kiszélesedő, hogy lássék alatta a díszes mintájú ruha. A *subát* télen-nyáron viselték, különböző kelméből készítették, mint vont aranyból, bársonyból, kamukából, tafotából, atlaszból, gránátposztóból, sztanetből. Valamilyen prémel kibélelték, pegyvettel, vadmacska-prémmel, tengeri nyúl-, nyest-, hiuz- és rókaprémmel. Az ujjnélküli hosszú suba viselőjének sarkáig ért. A színére a bélésanyagból szegélyt tettek, de előfordul, hogy nem egy az anyaga a bélésnek és a külső prémmek. Nádasdy írja feleségének, hogy a régi nyuszt subáját küldje el mintának Bécsbe, hogy aszerint készítsék el az újat. Kéri külön Orsikát a suba ujjára vonatkozóan pontos leírást küldjön, hogyan készítsék el, azonkívül rövid subát vagy hosszú subát készítenek?

A XVI. sz. derekán könnyebb fajta *mente* lesz a divat s ekkor a suba is megváltozik. A *mente* neve ekkor „haczoka módra“ készült suba. Testhez álló, övön felül összekapcsolt boglárokkal díszített, vagy gombsorral, amit színes selyem vagy aranyszálból készítettek. A mentének hosszú uja van és a válltól kezdve lefelé félig hasított. Okleveleink beszélnek hosszú, kurta vagy kis subáról. A kis subát a bélésen kívül zsinórozták, vagy gyönggyel kirakták.

Ugyancsak e korbéli ruhadarab a *palást*. Büszkék voltak asszonyaink arra, amit maguk készítettek el ügyes kézzel ízlésesen. Poppel Éva írja azt, hogy olyan palástot készítettem, amit a császárné is rávehetne.

A fej és az áll német módra begöngyölt, a lányok fején pedig könnyű kalap-barret van. Nagyasszonyaink *főkötőt* viseltek, amit gazdagon kihímeztek gyönggyel, arany- és selyemszállal Horváth Ferenc hagyatékában lett főkötőn száz öreggyöngyszemmel rakottat találtak. A gyöngyök közeit ékköves boglárokkal, vagy drágakövekkel töltötték ki. Nem ritka a smaragd, türkisz. Ékköveken kívül selyemből készült művirágdísz, vagy gyöngyös rózsát is alkalmaztak. Sokat költöttek a főkötőre „Károlyi Katának a főkötőjén száztizenkét boglár dísz volt, melyek közül negyven darab ékkövel volt kirakva. A főkötőhöz hozzátartozott elől a patyolatból készült homlokelső, hátul pedig aranyosszélű hímzett fedél, amivel leszorították a fátyollal tűzött kontyot. Az egyszerűbb asszonyok főkötőjét csak egyszerűbb szegéllyel díszítették. Divatos volt a „fejre való selyemkendő“, vagy a patyolat. A végeit körülcsavarták a nyakon. A selyemkendő széleit csipkével díszítették. A XVI. sz. utolsó évtizedeiben télen süveget viseltek, ez vörös bársonyból készült, vadmacskabőrrel, vagy nyusztal, vagy más vadállat bőrral bélelték ki. Díszítették gyönggyel, ékköves vagy zománcos boglárokkal.

1579-ben találtak először ilyen. A süveget csak a fejtetőre tették, ezért az időjárás viszontagságai ellen még kendővel is bekötötték fejüket s erre a süveget. Nyáron olyan süveget viseltek, melynek karimája is volt. Díszül boglárokat, gyöngyöket, struccollat használtak. Előkelő lányok fekete vagy vörös bársonyból készült „barrettretrá“-t hordtak kerületére drágaköves aranygyűrűket fűztek.

Hajuk közepén elválasztva kétágban lógott s gyönggyel díszített pártát tettek homlokuk fölé.

A lábbeli közé tartozott a cipellő, saru és csizma.

Az ékköveket roppant szerették. Gersei Pethő Sárának aranyingóságai közül valók: arany lánc; egy öreg násta aranyba foglalt zaphir (saffel); két kő aranyba foglalt, egyik saffel, másik balast, öt gyémántos aranygyűrű, három köves aranygyűrű, egy rubin, egy ezüst korda, egy ezüst láncos öv, húsz gyöngyös boglár.¹ Nádasdy Orsikának nem volt boglára, írja az urának:² az boglár felől izent Kegyelmed, hogy melyiket szeretem. Tudja Ked édes uram, hogy még én olyant nem viseltem, nem is szükséges énnékem immár.

A XVI. sz.-ban is a *díszruha* a hétköznapon viseltektől eltér. Finom anyagból készítették s díszül skofiumot, arany-, ezüst-és selyempaplan hímzést alkalmaznak. A kézimunka, hogy tömöttebbnek lássék, gyöngyöt, klárist, boglárt, flittereket-islágot erősítettek rá. Szoros kapcsolatban van a viselet az akkori nyugati divattal. Csukott nyak, mint ma mondanók „puifos“ váll, a ruha-ujj kéztő felé fokozatosan szűkül, a nyakat és csuklót fodor díszíti.

A XVII. sz.-ban mindjobban bővül a magyar nagyasszony ruhátára. Amint a leltárakból láthatjuk felsőruha kevésbül ugyan, de más változás is eszközölhető. Széplaki Bothka Istvánné ingóságainak leltárából valók: tizenhét lepedő, tizenhárom abrosz, egy selyempaplan, egy asztalra való vörös szőnyeg, fehér szőnyeg, egy fali vörös karpit, nyolc vászon keszkenyő, egy fekete síma bársony szoknya, virágos kamuka, aranyzínű virágú szoknya, egy síma atlasz szoknya; egy kék virágos bársony nyesttel bélelt kis suba, fekete bársony köntös, fekete virágos bársony korcovány.³ Volt ott még két nagy uj hálóing, hat aranyos imegváll, különböző kötények, fodor, gallér, női kesztyű, skatulyában apró gyöngy; jaspis, saffir aranygyűrű, s értékesnél értékesebb aranyöv.

A XVII. sz.-ban hordtak *kerek*, vagy *kurta* szoknyát, az előbbi elől-hátul egyforma volt, az utóbbi elől valamivel rövidebb. Anyaga vont arany, vont ezüst, bársony, selyem, kamuka, atlasz, tarcolán, kétszínbe tündöklő tafeta, teveszőrrel kevert csemelet, kanavász, vagy posztó különböző anyagú skarlát, gránát, fajlondis, angliai rózsa. A szoknya alját tizenkét keskeny, vagy négy-öt szélesebb sávval díszítették. A ru-

1. Századok, 1873. 64 old

2. 1560 jul. 31. levél

3. Századok, 1871. 150—1 old.

haderék külön válik az aljtól, teljesen testhez simuló, s hogy feszes legyen, nád-vagy halcsontbordákat illesztettek a derékba. Az ilyen halcsontos ruhaderéket nevezték korcoványnak, korcánynak. A ruhaderék vagy ruhaváll anyaga nem mindig azonos az aljjal. A váll ujját felhasították, hogy lássék az alatta lévő felimegnek a hólyagos ujjá. Ujjatlan vállat is hordtak azért. A magyar váll elől, hátul rövid volt, elől nyitott és csak hónaljig ért. Alatta bő ingvállat viseltek, ami eleinte a kéztőnél szűk csipkében végződött, később a könyök felett és alatt átkötötték, itt azután csipkével beszegve bő szájban végződött. A rövid derekú magyar vállon kívül ismert volt a feszes derekú váll, ez elől hosszasan benyúlt. Ennek németes neve : bomez, melyet Zrínyi Ilona is hordott.

Divatos volt a halcsontos, prémmel vagy zsinorral díszített *rékli*.

A ruha felett viselik a *köntöst*. A XVI. sz.-i felsőköntös széles nyakfodra helyett felálló csipkegallért viseltek. A köntöst deréktól lefelé hajlékony abroncsal feszítették ki, neve a spanyol verdugadából fardagály lett.

A spanyol köntös anyaga rendszerint virágos fekete bársony, néha fekete-, vagy kék atlasz, ujjakkal. Már a XVI. sz. végén Bahics Anna is viselte, igazán azonban csak a következő sz.-ban válik divatossá janker vagy spanyol janker néven. Radvánszky Béla szerint az utóbbit leginkább gyöngyös szoknyához viselték, anyaga olyan, mint a felsőköntösé, tehát virágos bársony vagy atlasz. Ez csak a XVII. sz. közepéig van, azután szederjes kék, levendula, barackvirág színű is előfordul. Gazdagon díszítették gyöngyös és zománcos boglárokkal. Apor szerint a mente háziruha volt, amit selyemből vagy bársonyból készítettek, télire prémmel, nyárra könnyű szövettel bélelték ki. Arany, ezüst csipkével díszítették, a peremét vagy gombokkal díszítették, amit vitézkötéses kötött vagy ékköves gombokból készítettek. A *mentét* mantli, kismente, mentécske néven is emlegetik, a század vége felé testhez állóan szabják, ez lehetett a szorító mente. II. Apafy Mihályné Bethlen Kata hagyatékában ruhaneműek között felsorolnak scythiai nyest bőrrrel bélelt mentéket és három mentét részletesen ismertet : női mente, hajszínnű bársonyból, ezüst arany szegéllyel, hiúz bőrprémmel, ezenkívül barackszín és égszínkék selyemből, arany ezüst szegéllyel.¹ Alkalmi ruhadarab volt az ujjatlan palást, virágos fekete bársonyból, vagy selyemből készítették leginkább. Télre hiúz, petymet (vadmacska), nyest, nyuszt fekete tengeri nyul prémével bélelték ki, arany, ezüst, fekete csipkével, díszítették, a csipke leginkább egy soros, de lehetett hét soros is. Hozzá gallérnak zöld, karmazsinszínű bojtos bársonyt használtak, öregedő asszonyok csupán fekete csipkét hordtak gallérnak.

Bethlen Kata hagyatékában meg van említve egy *palást*, ami fekete selyemből készült, scythia nyest prémmel díszített a bélése pedig közön-

1, Jakab Elek : Beth'en Kata hagyatéka. Századok 1886. 787 old.

séges nyest. Egy másik ládájában találtak hét drága női palástot, amelyek közül három nehéz és négy nyári könnyű.

A fejükön nagyszonyvaikat *főkötőt* viseltek, mint az előző sz.-ban, csak hátrább csúszik úgy, hogy a kontya fedje. Paraszt recefőkötő, francia-német főkötő a divatos. Ez utóbbi pántlika és csipkedíszítéssel ellátott, divatos még az olasz recsecsipkés is. Erdélyben Lorántfy Zs.-nál megmarad a homlokelő, Magyarországon ellenben eltűnik. Asszonyaink még patyolat kendőt, látvölt, gyöngypártás fekete bársony csehšüveget is viseltek, a lányok pártát vagy koronkát, amit boglárokkal zománcos rózsákkal, gyöngyökkel, aranypillangókkal díszítettek. A lányok hajukba strucctollat tűztek. Zrinyi Ilona pl. gyöngyöt font a hajába. A XVII. sz.-ban válik divatossá a legyező, ezt tartják kézben az értékes zsebkendő helyét, amit zsebbe tesznek. Kétféle legyező volt divatban, strucctollból készült s közepén tükör volt beillesztve, vagy csontlemezekre kifeszített selyem volt, amit összecsukskhattak.

A XVII. sz.-ban a *lábbeli*¹ lehetett cipellő, papucs, saru, csizma. A cipellőt magyar csizmadiák vagy német vargák készítették színes szattyánból, karmazsinból; a csattos német cipellőt fekete kordoványból, fehér kelméből, vörös bársonyból varrták. A papucshoz bőrcapát hordtak a nők, néha selymet. Csak a XVII. sz. közepétől kezdve fordul elő a cérnából vagy szőrből kötött „strimfli“. A lányok hordtak ezenkívül sarut is, Apafi udvarában vörös és sága karmazsin csizmát viseltek.

Kesztyűt is hordtak, télen hideg ellen, nyáron meg, hogy ne égesse le túlságosan a nap bőruket. A nyári kesztyű ujjainak utolsó íze le volt vágva. A kesztyűt is gyöngyözték, prémezték, zsinórozták, bélelték. A kesztyű anyaga bársony, atlasz, tarcolán, ritkán bőr vagy cérna. Kármantyú-muff már akkor is divatos volt. Br. Radvánszky Béla gyűjtése szerint a vörös *színek* sokféle *árnyalatát* használták a ruháknál.² Vörös: világos bíbor, király skarlát, láng, téglá, kláris, sötétebb karmazsin, gránát, meggyzín, halvány rózsá, testszín, hamuszín. — Zöld: világos publikán, levendula, pázsit, tengerszín. Találhatók még viola, kikirics, arany, narancs, szalmaszín, sőt Nádasdy Orsika egy ízben oroszlánszínű selymet kér az urától. Ezenkívül zöldeskék páva, szürke darú, szegfű, tündőszínű anyagokról olvashatunk. Nagy Géza összegyűjtötte az említett ruhakelmék tulajdonképeni anyagát.³ Vont arany, vagy vont ezüst elnevezés a kamuka, tarcolánra vonatkozik, ezt úgy készítették, hogy nehéz selymet átszőttek virágosan fonállal. A bársony: a bojtos és gubás bársony bélésnek való, virágos és közönséges sima is volt. Tarcolán vagy tercella hármassodrású nehéz selyem, virágos szövésű. A tafota sima selyem kelme, a

1. Magyar viseletek története, Nagy Géza Bp. 185 old.

2. U. o. 189 old.

3. U. o. 189 old.

tabit könnyű selyem, ha a tabitot vékony selyem teveszórrel keverték, az a csemelet.

A XVI. sz.-beli selyemszoknya *kelme* neve mohár, muhara, morkájer. A XVII. sz.-ban tubin habos kelme, vagy ezüsttel átszótt anyag. Posztó anyagokat előbb már említettem. A patyolat lehetett török, jancsár, lengyel, gyapottas, sziléziai: a gyolcs lengyel, cinadoff, ulnai, truppai, hajtott, törökországi karmazsin, bártfai és lócsei. Vászna: török meszes, gyapottas jancsár, brusszai vékony bagaria olasz vagy házi vászon, vékony vászon. 1559-ről keltezett levélben írja Thurzó Anna provisorának, hol van az a vékony vászon, amiről Czayayaghy Ferenc írt neki, hogy hamarosan elküldi. ¹

A levelekben arra is találunk utalást, *honnan szerezték* be a ruhához való anyagot. Rendszerint, ha Bécsben nagyvásár volt, onnan. Azonban gyakran olvashatjuk azt is, hogy Konstantinápolyból, Velencéből hozatnak árut. Ebben az időben Magyarországon nevezetes kereskedő város kevés van. A felvidék népe Pozsonyba megy vásárolni.

Befejezés.

Elszórt adatokból, levelekből, igyekezett a szerző egy kor képét megrajzolni. A főszereplők e kor nagyasszonyai, kik lelkes hívei a társadalomnak, s az egység erejét a köz szolgálatába állítják. Dolgoznak a közért, a közjóért, mely önmehtagadás, igazságosság, felebaráti szeretet nélkül el sem képzelhető. Számtalan jótétemény hárul reájuk naponkint a társas életben. Egyéni érdekeiket háttérbe szorítva arra tekintenek, amennyiben használhatnak az emberiségnek. A szürke hétköznapi élet óráiban vidáman, lelkesen, erőiknek megfeszítésével dolgoznak, lángoló idealizmussal, alkotni vágyással a nemzet munkásai lesznek. Telített lelkivilágukból juttatnak másoknak is és szeretik, ha hozzájuk fordulnak utmutatásért, s ők vezethetik mások lelkivilágát is. Az emberiség segítő társai, kihez a reménytelen csüggedő lelkek bizalommal fordulnak, mert írt találnak minden fájó sebre. Dolgoznak úgy, hogy pályájukon ne figyelje senki és mégis sokat tegyenek az Istenért, a közért, a hazáért, s igyekeznek a jövő kultúrvárát magasra emelni. Nagyasszonyaink példája azon állhatatos kitartásnak, melyet csak a halál szakaszthat félbe, de melynek irányát földi erő nem változtathatja meg; példája azon lángoló honszeretetnek, mely minden valóban nagy és nemes tetteknek legtisztább forrása.

Szellemük örökké élni fog közöttünk, örök például, örök dicsőségül. Haladni fogunk az általuk kijelölt úton, s akkor remélhetünk boldogságot, fényt, remélhetünk egy jobb kort, mely után „buzgó imádság epedez százezrek ajakán“.

Függelék.

A XVI. sz.-beli helyesírás* táblázata.

a	aa, ah, ao, e, ha, o, oh, ya
á	a, aa, ah, aí, aja, ay, aya, ia, o, ya
b, bb	bh, by, p, pb, ph
cz	c, ch, chj, ctz, tc, z.
cs	cscs, (ts) c, cc, cch, ccz, ch, chí, chȳ, cí, cĵ, ctz, cȳ, cz, czh, czi, g, g', gh, gys, ic, sch, t, tch, tcz, thss, tts, ttȳ, z, zi
d, dd	dh, dt, dth, gȳ, t, tdh, th, tt
dj	ddy, dgí, dgj, dgȳ, dí, dȳ, g, g', gg, gg'
	g',g', ggi, ggȳ, gh, gi, ĵi, gȳ, hgȳ, tgȳ,
dsz	ch, czch
dz	
dt	dth, t, th, tt, tth
e	ae, ee, eh, ei, eo. esv, ey, i, ie, o, nv, ȳ, ye, ie, j, je, o, ó, ȳ, ye, yee
f, ff	ffh, fh, h, p, ph,
g, gg	c, ch, g', gh, gí, gj, gȳf k, kk
gȳ, (gĵ)	d, dȳ, g, g', g'', ge, gg, ggĵ, gh, ghj, ghȳ, g'hy, gi, g'ȳ. gȳh
ggȳ	ig, igj, ígȳ, ígȳj, t, ȳ
gysz	ccz, ch, tcz, tz
h	ch, hh, k, ȳ
i, í	e, ee, ei, ej, ey, h, hi, hȳ, ie, iü, iȳ, j, jh, oȳ, ü, v, ȳ, ye, ȳh, j
j, jj	gh, gí, gȳ, i, jh, v, n, ȳ.
k, kk	c, ch, ck, ckk, g, g', gh, gkk, kc, kk, khh
ks	x
l, ll	l', lh, li, lj, ll', llȳ, lȳ
lȳ	l, l', lh, li, el, lli, llj, lȳl, ȳ
m	n. mmm
n	m, n', nk, nm, mmy, nȳ
nȳ	dnȳ, i, nȳ, n', ní', niv, nn, nn' nní, nnj, nnȳ
o	a, oo, u, v,
ó	o, oh, vo, oȳo
ö	e, ee, ej, eo, eu, ev, eye, i, ió, j, o, o', oe, ov, oȳ, u, ú, v
ő	e, ee, eio, eo, eoȳ, eu, ev, env, ey, iȳo, o, oe, oi, oó, óó, öö, v, ȳó,
p, pp,	b, bp, ph
q	g
r, rr	rh, rȳ
s, ss	c, ch, sh, ssh, sz, z

*) 400 magyar levél 17 old.

sz cz, gz, s, sc, ss, z, zh, zy, zz, zzy
t, tt d, dt, lt, th, tht, tth, ttt, tty, ty
tsd ch, cz, czz
tsz c, cc, ch, ccz, cz, tcz
ty chí, chy, d, gí, gy, t, t', tgy, th, thi, thy, thij, ti, tjh, tt, tt', t't,
tth, tthí, tthy, tti, ttj
u o, ou, ú, ũ, v, va,
ú v
ü e, ev, i, io, jn, v, ö, u, uu, v, ny, y, yu,
ũ e, i, u, ú, v, y, ye, yh, yu
v b, f, u, ú, ü, ũ
w v
x ks
y i, j, h,
z ch, cz, s, ss, sz, zh, zs, zz, zzy
zs zs, s, z, zz

Források.

- Dr. Acsády Ignác: A Széchyek Murányban. Századok, 1885.
Bethlen Kata, Teleky József özvegye írásai és levelezése. 1700—1759. Bp. 1922.
Beöthy Zsolt: Bethlenfalvi gr. Thurzó György levelei nejéhez, Czobor Erzsébethez.
Bujdosó Valentinus: Báthory Zsófia levele Zrinyi Ilonához. Századok, 1873—76.
Blazovich Jákó: A barokk ember. Pannonhalmi szemle. Pannonhalmi, 1935.
Chernel Kálmán: Adalékok Széchy Mária végnapjaihoz. Századok 1871.
Deák Farkas: Magyar hölgyek levelei 1515—1711-ig. Bp. 1879.
Deák Farkas: Wesselényi Anna imádságos könyve 1606-ból, Századok, 1880.
Eör Darmay Zsolt: Ingóságok leltárai 1615 és 1635-ből. Századok 1871
Dr. Erdélyi László: Praktikus Magyar Történelem. Szeged, 1931.
Dr. Erdélyi László: Magyar Történelem. Művelődés és Államtörténet. Bp. Athenaeum 1936.
Dr. Fekete Lajos: A gyógytan a régi magyaroknál. Századok, 1874
Dr. Henyei Vilmos: Magyar Posta története Bp. 1928.
Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar Történet XVI. és XVII. sz.
Jakab Elek: II. Apafy Mihályné Bethlen Kata hagyatéka. Századok, 1883.
Jókai Etelke: Br. Vay Miklósné, Adelsheim Johanna br.-né leveleiből. Emlékek. Bp., 1888.
Dr. Károlyi Árpád és Dr. Szalay József: Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. Bp. 1882.
Dr. Komáromi András: Thurzó Mária végrendelete. Századok, 1887.
Dr. Komáromi András: Révay Kata Szidónia levelei férjéhez. Századok, 1888.
Nagy Géza: Magyar viseletek története. Bp., Franklin Társulat.
Szalay Ágoston: Négyszáz magyar levél a XVI. sz.-ből. Pest, 1861.
Szalay László: Werancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái. 2. kötet. Pest, 1857.
Szilágyi Sándor: Lorántfy Zsuzsanna. Pest, 1872.
Szadecký Lajos: Évkönyvek, M. tört.- és naplók a XV.—XVIII. századból. IV. kötet. Bp, 1906.
Thallóczy Lajos: Bornemissza Anna gazdasági naplója. Századok, 1877.
Takáts Sándor: Magyar Nagyasszonyok.
Thaly Kálmán: Magyar történetírók életéhez. Századok, 1874.
Vértesi Sándor: Kultúrképek.
A Századok 1871-, 1873-, 1874-, 1880-, 1882-, 1883-, 1885-, 1888 évfolyama.

Tartalomjegyzék.

Bevezetés. Rövid korkép a levelek tükrében	1
A XVI. és XVII. sz. államtörténete: Reformációs török kor	1—11
A levél és külső formája: a) A mai bizalmas levelezések. b) Nagyasszonyaink levelezése. e) Egy-egy nagyasszony jellemzése	12—14
A levelezés nyelve: a) milyen nyelven írtak? b) A levél terjedelme, címzése, megszólítása, keltezése	15—19
Nagyasszonyaink tevékenykedése: a) Kertészkedés, b) Gyümölcseltevés, c) Baromfitenyésztés, d) Ipari munkák	20—26
Nagyasszonyaink és környezete: a) Hozzátartozóikkal való viselkedés, b) Jótékonyság, c) Alkalmazottakkal való bánásmód	27—35
Betegség és gyógyszer	36—39
Társadalmi berendezkedés: a) Vendéglátás, b) Szórakozások	40—41
Szellemi műveltség: a) Nevelés-oktatás. b) Műveltség	42—48
Pósta és közlekedés	48—50
A magyar nő ruházata	51—57
Befejezés	58
Függelék	59—60
Forrásmunkák	61

Életrajz.

1910 október 11-én születtem Tatán. A középiskolai tanulmányaimat a tóvárosi Polgári Leányiskolában, majd a Pesti Izr. Hitk. Alapítványi Leánygimnáziumában végeztem és itt tettem érettségi vizsgálatot is 1931-ben. A következő év szeptemberében a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karára, mint történelem-latinszakos hallgató iratkoztam be. Tanári alapvizsgát 1934-ben, szakvizsgát pedig 1936-ban tettem. A gyakorlati kiképzés végelt a Szegedi Árpádházi Szent Erzsébet Leánygimnáziumába nyertem beosztást.

XB 171816

„Kolozsvári-szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből.“

Eddig megjelent füzetek :

1. Balogh Albin: A magyar pénz története az Árpádok korában 1912.
2. Harkó Gyula: A pénz története Magyarországon 1526—1608. 1912.
3. Dr. Erdélyi László: Az első állami egyenes adó elmélete. 1912.
4. Lovas Eleinér: Árpádházi B. Margit és kora. 1913.
5. Boga Lajos: Székelyföld történelője a XVII. században. 1914.
6. Dr. Erdélyi László: Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. 1915.
7. Gregorich Izidor: Társadalom és művelődés Nagy Lajos életrajzában. 1915.
8. Deák János: Keyyúri jog Magyarországon a reformatióig. 1916.
9. Kemény József: Társadalom és művelődés Hunyadi Matyás törvényeiben. 1918.
10. Halasz Imre: A boszorkányhit útja 1925.
11. Fehér Ede: Művelődéstörténeti korszak I. Lipót törvényeiben. 1927.
12. Beke Ida: Erdély társadalma és művelődése az Approbata Constitutiókban 1927.
13. Szabó Ferenc: Társadalom, művelődés Zsigmond törvényeiben. 1927.
14. Metzner Károly: A török dűlás békeévei. II. Mátyás kora. 1928.
15. Spiegel Mária: II. József kora Magyarországon. 1930.
16. Eleny Klára: Rudolf király kora Magyarországon. 1930.
17. Gottesmann Jolan: Művelődéstörténeti tanulmány I. Ferdinánd törvényei alapján. 1930.
18. Szalkai Zoltán: Széchenyi reformkora. 1931.
19. P. Boros D. Fortunát: A csiksomlyói 32 confrater. 1932.
20. Buday Kálmán: Báthory István erdélyi fejedelemsége. 1932.
21. Tápay Szabó Gabriella: Szeged erkölcei a XVIII. században. 1933.
22. Devich Andor: Társadalom és művelődés Miksa király magyar törvényeiben. 1934.
23. Latzkovits László: Alberik világkrónikájának magyar adatai. 1394.
24. Halmay István: I. Apafy Mihály erdélyi fejedelemsége. 1394.
25. Hunya Sándor: Endröd története e gyulai uradalomban. 1934.
26. Dobozy Hajnalka: királynéink az Árpád és Anjoukorban. 1934.
27. Gregorich Mária: Bori és Borfői Bory család és levéltára. 1935.
28. Farkas László: Kézai és magyar krónikák. 1935.
29. Pozsonyi Zoltán: Árpádkor és kelet. 1935.
30. Lipotay Sándor: Kecskeméti th. város birtokszerzése és szabad királyi városság kérdése. 1935.
31. Szabó Magdolna: II. Rákóczy György erdélyi fejedelemsége. 1935.
32. Herczegh Frigyes: Sopron vármegye története a Hunyadiak korában. 1935.
33. Sinka István: Magyarország Árpádkori fő- és székvárosa Esztergom. 1936.
34. Gottselig Gizella: Korrajz régi nagyszonyok leveleiből. 1937.